

BİLECİK ŞEYH EDEBALI
ÜNİVERSİTESİ

T. C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ORHON TÜRKÇESİNDE SÖZ YAPIMI: BİRLEŞTİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülfidan ÇİÇEKLİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. İbrahim TAŞ

Bilecik, 2019

10125662

**T. C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ORHON TÜRKÇESİNDE SÖZ YAPIMI: BİRLEŞTİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülfidan ÇİÇEKLİ

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İbrahim TAŞ**

Bilecik, 2019

10125662

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSİS Belge No	DFR-172
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: Gülfişan Çiçekli

Anabilim Dalı : T.D.E. Anabilim Dalı

Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Programı

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim TAŞ

Tezin Özgün Adı : Orhan Türkçesinde Söz Yapımı; Birleştirme

Tezin İngilizce Adı : Word Formation in Orhan Turkish Compounding

Tez Savunma Sınavı Tarihi: ..... / ..... / 20....

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından OY BİRLİĞİ /OY ÇOKLUĞU ile .....Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim TAŞ

Üye Prof. Dr. Hatice SİRİN

Üye : Dr. Öğr. Üy. Zeynep GÜLCALİ

Üye : .....

Üye : .....

İmza
Hanullah

Merican

Zeynep Gülcali

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... / ..... / 20.... tarih ve ..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

Orhon Türkçesinin Söz Varlığı adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uydugumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali niversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Gülfidan ÇİÇEKLİ

15-01-2019

ÖN SÖZ

Sosyo-kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan kavram eksikliği, yeni sözcüklerin türetilmesini gerekli kılmıştır. Dil bu eksikliği temelde ekleme ve birleştirme olmak üzere farklı sözcük türetme yöntemleri ile karşılamaktadır.

Tezimizin konusunu ise ekleme ile sözcük türetiminden sonra en çok başvurulan sözcük türetme yöntemi olan birleştirme sonucu oluşan birleşik yapılar oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere birleşik sözcükler iki veya daha fazla sözcüğün birleşmesi sonucu oluşan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle bu yapılar farklı oluşum ve birleşim süreçleri sonucunda oluşmuştur fakat yapılan gramer çalışmalarında ise birleşiklerin oluşum süreçlerine ayrıntılı olarak değinilmemiştir.

Bu çalışmamızda Türkçenin dil bilgisel ve söz varlığı açısından önemli bir dönemi olarak nitelendirilen Orhon Türkçesi söz varlığı üzerinden elde ettiğimiz ve birleşik olduğunu düşündüğümüz verilerden yararlanarak hem birleşik sözcüklerin oluşum süreçlerini ortaya koyan ayrıntılı bir tasnif çalışması yapmayı hem de birleştirme ile sözcük türetimini ekleme ile sözcük türetimi kadar eski ve işlevsel bir yöntem olduğunu ortaya koymayı amaçladık.

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde söz varlığının tanımı ve sözcük türetme yöntemleri üzerine durularak birleştirme ile sözcük türetimi ve birleştirme ile ilgili yapılan tasnif çalışmaları ve çalışmamızın amaç ve yöntemi üzerine bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın asıl bölümünde ise II. Türk Kağanlığından kalan (Kül Tegin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongin, Küli Çor) yazıtlardan elde ettiğimiz birleşik yapıları işlev ve türleri dikkate alınarak belli bir dil bilgisel ölçüte göre yapılan tasnif çalışmasına yer verilmiştir. Yapılan tasnif çalışmasında birleşik yapılar sıralama ve bağımlı olmak üzere iki türe ayrılmıştır. Sıralama birleşikler, aynı tür ve görevde iki ya da daha fazla sözcüğün art arda sıralanması ile oluşan birleşikler olup bağlaçlı ve bağlaçsız olmak üzere iki alt başlık altında, bağımlı birleşikler ise birleşik adlar, birleşik sıfatlar, birleşik zarflar ve birleşik fiiller olmak üzere dört alt başlık altında

incelenmiştir. Tasnif çalışması yapılırken T. TEKİN'in *Orhon Türkçesi Grameri*'nden ve İBRAHİM TAŞ'ın "Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı: "Birleştirme" ve Bir Tasnif Denemesi" adlı makalesinden geniş ölçüde yararlanılmış ilaveten T. TEKİN'in çalışmasında değinmediği birleşik yapılara yer verilmiştir.

Çalışmanın diğer bölümlerini ise Kısaltmalar ve İşaretler, Dizin, Sonuç ve Kaynakça bölümleri oluşturmaktadır.

Orhon Türkçesi söz varlığı içerisindeki birleşik yapıları bu denli ele alan ayrıntılı bir tasnif çalışması yapılmadığını ayrıca belirterek yapılan çalışmanın alana katkı sağlamasını dileriz.

Yüksek Lisans tez konumu belirlememi sağlayan, tez yazma sürecinde farklı fikirleriyle bana yol gösteren, tezimi titizlikle okuyup tavsiyelerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. İbrahim TAŞ'a, tez savunmasında değerli katkı ve düzeltmeler sunan jüri üyeleri Prof. Dr. Hatice ŞİRİN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Zemire GULCALI'ya teşekkür ederim.

Gülfidan ÇİÇEKLI

ÖZET

Birleştirme, iki veya daha fazla unsurun anlamsal ve dil bilgisel bir disiplin ile birleşerek tek bir kavramı karşılamasını sağlayan bir yontemdir. Sözcük türetiminde sık kullanılan yöntemlerden biri olmasına rağmen Türkçede birleştirme üzerine ayrıntılı bir tasnif çalışması yapılmamıştır. Konu üzerine yapılan çalışmalarda ise birleşiklerin tanımı, yazımı ya da türlerine göre yapılan genel sınıflandırmalar üzerine durulmuştur.

Türkçenin farklı dönemlerinde de birleşiklere örnek teşkil eden yapıların olması bu yöntemin ekleme yolu ile türetim kadar eski bir türetim yöntemi olduğunun göstergesidir. Bu nedenle biz bu çalışmamızda Orhon Türkçesi söz varlığından elde ettiğimiz verilerden yararlanarak bir tasnif çalışması yapmayı, birleştirme üzerine fark edilen bu eksikliği gidermeyi amaçladık.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle Türkiye Türkçesi ve Orhon Türkçesi gramerleri üzerine yapılan birleştirme ile ilgili tasnif çalışmalarının değerlendirilmesi ile birlikte birleşik yapıların anlamları, oluşum ve birleşim süreçlerindeki ayırt edici ölçütler, dil bilgisel kurallar göz önünde bulundurularak ilaveten yapılan çalışmalar ile desteklenerek daha nitelikli ve bütünsel bir tasnif çalışması ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, Söz Yapımı, Birleştirme, Orhon Türkçesi.

ABSTRACT

Compounding is a method that allows two or more constituent to correspond a single meaning in combination of a semantic and linguistic discipline. Although compounding one of the methods commonly used in word derivation, no detailed classification study has been executed on compounding in Turkish. The studies about the topic emphasizes the definition, spelling and classification of compounds.

There are structures that set example for the compounds in different periods of Turkish which shows that compounding is as ancient as derivation. This study aimed to make a classification on compounding by making use of data the data obtained from Orkhon Turkic and thus to contribute to the literature.

For this purpose, a more qualified and holistic classification study related to the compounding has been introduced. Primarily, classification studies related to compounding of Turkey Turkish and Orkhon Turkic grammar were evaluated. Then, the distinguishing criteria of the meaning of compound structures, formation and combination processes were examined. Finally, this study was supported with additional studies by considering grammatical rules.

Keywords: Vocabulary, Word formation, Compounding, Orkhon Turkish.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	viii
İŞARETLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
SÖZ VARLIĞI	1
SÖZCÜK TÜRETME YÖNTEMLERİ.....	1
BİRLEŞTİRME	3
ÇALIŞMANIN AMAÇ VE YÖNTEMLERİ	6
BİRLEŞTİRME	8
SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ.....	8
BAĞLAÇSIZ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ.....	8
BAĞLAÇSIZ İSİMLİ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ.....	8
BAĞLAÇSIZ FİİLLİ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ.....	15
BAĞLAÇLI SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ.....	19
BAĞLAÇLI İSİMLİ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ.....	19
BAĞIMLI BİRLEŞİKLER.....	20
BİRLEŞİK İSİMLER.....	20
NİTELEME BİRLEŞİKLERİ	20
NESNELİ BİRLEŞİKLER	23
BİRLEŞİK SIFATLAR.....	24

BİRLEŞİK ZARFLAR.....	25
BİRLEŞİK FİİLLER.....	25
İSİM YA DA İSİM SOYLU + YARDIMCI FİİL.....	25
İsim ya da isim soylu + <i>bol-</i>	25
İsim ya da isim soylu + <i>kıl-</i>	31
İsim ya da isim soylu + <i>kış-</i>	34
İsim ya da isim soylu + <i>olor-</i>	34
İsim ya da isim soylu + <i>olort-</i>	35
İSİM YA DA İSİM SOYLU + YARI YARDIMCI FİİL.....	36
İsim ya da isim soylu + <i>avla-</i>	36
İsim ya da isim soylu + <i>bas-</i>	36
İsim ya da isim soylu + <i>bedizet-</i>	36
İsim ya da isim soylu + <i>bër-</i>	36
İsim ya da isim soylu + <i>bitit-</i>	38
İsim ya da isim soylu + <i>buntut-</i>	38
İsim ya da isim soylu + <i>èn-</i>	39
İsim ya da isim soylu + <i>ertür-</i>	39
İsim ya da isim soylu + <i>ét-</i>	39
İsim ya da isim soylu + <i>kal-</i>	39
İsim ya da isim soylu + <i>kamşat-</i>	40
İsim ya da isim soylu + <i>kazgan-</i>	40
İsim ya da isim soylu + <i>kigür-</i>	40
İsim ya da isim soylu + <i>kör-</i>	40
İsim ya da isim soylu + <i>kötür-</i>	41
İsim ya da isim soylu + <i>ötün-</i>	41
İsim ya da isim soylu + <i>sı-</i>	41

İsim ya da isim soylu + <i>sökür-</i>	42
İsim ya da isim soylu + <i>sület-</i>	42
İsim ya da isim soylu + <i>sünüş-</i>	42
İsim ya da isim soylu + <i>taşık-</i>	43
İsim ya da isim soylu + <i>teg-</i>	43
İsim ya da isim soylu + <i>tik-</i>	43
İsim ya da isim soylu + <i>tokıt-</i>	43
İsim ya da isim soylu + <i>tut-</i>	43
İsim ya da isim soylu + <i>urtur-</i>	44
İsim ya da isim soylu + <i>üntür-</i>	45
İsim ya da isim soylu + <i>yorı-</i>	45
İsim ya da isim soylu + <i>yorit-</i>	45
İsim ya da isim soylu + <i>yügürt-</i>	45
İsim ya da isim soylu + <i>yüküntür-</i>	45
ASIL FİİL + TASVİR FİİLİ.....	46
ÜNLÜLÜ ZARF-FİİL + TASVİR FİİLİ.....	46
- <i>(X)p</i> ekli zarf-fiil + Tasvir fiili.....	51
- <i>gAll</i> ekli zarf-fiil + Tasvir fiili.....	51
ÜNLÜLÜ ZARF-FİİL + YARI TASVİR FİİL.....	52
NESNESİ EKSİK BİRLEŞİK FİİLLER.....	53
SONUÇ.....	54
DİZİN.....	55
KAYNAKÇA.....	62

KISALTMALAR

B: Yazıtın batı yüzü

bk.: bakınız

BK: Bilge Kağan Yazıtı

D: Yazıtın doğu yüzü

EDPT: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Clauson.

G: Yazıtın güney yüzü

G-B: Yazıtın güney batı yüzü

harf.: harfiyen

K: Yazıtın kuzey yüzü

KÇ: Küli Çor Yazıtı

krş.: karşılaştırınız

KT: Kül Tegin Yazıtı

METY: *Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları.* Ölmez.

O: Ongin Yazıtı

OTG: *Orhon Türkçesi Grameri.* Tekin.

T: Tunyukuk Yazıtı

İŞARETLER

[ ]: Hasarlı, kayıp veya eksik olduğu düşünülerek tamamlanan kısımlar.

*: Belirlenmemiş, varsayıma dayanan biçim.

-: eyleme gelen ek.

+: ada gelen ek.

<: bu biçimden gelir.

>: bu biçime gider.

GİRİŞ

SÖZ VARLIĞI

Söz varlığı en yalın ve yaygın hâli ile bir dilde bulunan deyimler, terimler, atasözleri, kalıplaşmış ifadeler gibi tüm anlatım yollarını kapsayan sözcükler bütünü olarak tanımlanmaktadır. AKSAN ise söz varlığı üzerine “Söz varlığı, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar ya da dilbilimdeki terimler, göstergeler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.” şeklinde daha kapsamlı ve nitelikli bir tanımlama yapmaktadır.¹

Söz varlığı, bir dilin sözcüklerinin tarihsel gelişimi, sözcüklerin geçirdiği ses, biçim ve anlam değişiklikleri üzerine durmaktadır. Aynı zamanda, anlatımı kuvvetlendirmek için kullanılan söz sanatları da söz varlığı açısından önem teşkil etmektedir. Örneğin: *kör kuyu* tamlamasında olduğu gibi canlılara ait bir özelliğin cansız bir nesneye aktarıldığını gösteren bir *deyim aktarması* aynı zamanda sözcüklere yeni anlamlar kazandırması açısından söz varlığı içinde önemli bir yer tutar.²

Söz varlığı sadece sözcükler bütünü olarak değil aynı zamanda bir toplumun ulusal kimliği, sosyal yaşamı, değer yargıları, inanç sistemi ve bununla birlikte ortaya koyduğu zihniyeti gösteren önemli bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

SÖZCÜK TÜRETME YÖNTEMLERİ

Dil, yaşayan ve değişim içinde olan sosyal bir varlıktır. Toplumun ve zamanın gereksinimlerine göre değişen dünya ve teknoloji de yeni sözcüklere olan ihtiyacı artırmıştır. Diller bu sosyal ihtiyacı yabancı dillerden alınan sözcükler ile veya dilin

¹ AKSAN: *Türkçenin Sözvarlığı*: 15.

² AKSAN: *Türkçenin Sözvarlığı*: 21.

kendi söz varlığı içinde yeni sözcükler türetmesi ile sağlamıştır.³ Sözcük türetimi belli dil bilgisel ölçütler ile birlikte farklı yöntemler içerir. Bu yöntemler, dillerin yapısal özellikleri, kültürel nitelikleri, gereksinimleri gibi ayırt edici özelliklerine göre çeşitlilik göstermektedir.

Dillerde sözcük türetmenin ve söz varlığını zenginleştirmenin, yeni kavramlar üretmenin ya da yabancı kökenli sözcüklere uygun karşılığın bulunması konusunda farklı yöntemler kullanılmaktadır. Türkçede ise yeni sözcük ihtiyacını karşılamak için *ekleme*, *birleştirme*, *derleme*, *tarama* gibi temel olmak üzere *kısaltma*, *kırpma*, *karma* (*melez*), *kopyalama* gibi farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler kısaca şu şekilde izah edilmektedir:

Ekleme, dilde bulunan kök veya gövdelere getirilen ekler ile yeni sözcük türetme yöntemidir. Örneğin; *süt+çü*, *baş+lık*, *beş+er*, *yol+daş*, *sarı+mtrak*; *yaş+a-*, *baş+la-*; *gör-ü*ş, *sev-gi*, *yaz-ı*, *geç-İ*t gibi. Bu yöntem, Türkçede sözcük türetiminde en çok başvurulan ve en eski sözcük türetme yöntemi olarak değerlendirilebilir. *Derleme*, Anadolu ağızlarında kullanılan çeşitli sözcüklerin uygun kavramları karşılayabilmesi amacıyla genel dile taşınması ve genel dilde yaşamasını sağlayan bir yöntemdir.⁴ Örneğin: *abalı* ‘becerikli, yiğit; köylü’, *abes* ‘abla, büyük kız kardeş’, *boyacı* ‘sihirbaz’ gibi.⁵ *Tarama*, Türk dilinin eski yazılı metinlerinde geçen Türkçe sözcüklerin belirlenip o günkü şartlara göre gerekli kavrama karşılık olarak kullanılması imkânını yaratan bir yöntemdir.⁶ Örneğin; *us* ‘akıl’, *aş* ‘yemek, çorba, yiyecek şey’, *bay* ‘1. zengin, müstağni, 2. ulu, kibar, asil, 3. temiz’ gibi.⁷ *Kısaltma*, sözcüklerin ilk harflerinin kullanılması ile yeni bir sözcük oluşturma yöntemidir. Örneğin: *TBMM*, *TDK* gibi. *Kırpma*, ise çok heceli bir sözcüğün bir veya birden fazla hecesinin kaldırarak yeni bir sözcük oluşturma yöntemidir. Örneğin: *Laboratuvar* < *Lab* gibi. Kısaltmaya benzeyen ve bazı çalışmalarda örneklemeleri kısaltma başlığı altında verilen bir başka yöntem ise karmadır. *Karma* (*melez*), iki sözcükten alınan hecelerin birleşimi ile yeni bir sözcük oluşturma yöntemidir. Örneğin: *araştırma-geliştirme* < *Ar-Ge*, *daktilo silgisi* < *daksil* gibi. *Kopyalama* olarak adlandırdığımız fakat bazı çalışmalarda ödünçleme veya alıntı

³ KORKMAZ: *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*: 117.

⁴ ŞAHİN: “Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler”, 125.

⁵ PAYLAN: *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*: 89, 90.

⁶ ŞAHİN: “Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler”, 125.

⁷ PAYLAN: *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*: 75, 76.

şeklinde farklı terimlerle adlandırılan bu yöntem, başka diller ile yapılan ekonomik, kültürel, siyasi veya askeri ilişkiler sonucu ortaya çıkabilen farklı şekiller ile kaynak dilden doğrudan veya aracı diller yoluyla uygulanabilen bir yöntemdir. Örneğin: Türkçe *yıldız* < ‘gök cismi’, İngilizce *star* ‘1. gök cismi, 2. meşhur’, *yıldız* sözcüğüne *star*’ın ikinci anlamı kopyalanmıştır.⁸

T. TEKİN *Kelime Yaratırken* adlı yazısında yukarıda değindiğimiz tekniklerin dışında sözcük türetiminde göz önünde bulundurulması gereken başlıca iki prensip olduğunu belirtmektedir. İlk olarak yaratılacak olan kelimenin Türkçenin fonetik, morfoloji, sentaks kurallarına uygun olması gerektiği ikinci olarak ise şivemizin özelliklerine uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁹

Bu konu ile ilgili BANGUOĞLU ise *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında sözcük türetme işleyişinin iki şekilde olduğunu belirtir. Biri halkın pratik ihtiyaçlarla dilin yapısına uygun olarak türettiği yeni sözcükler olduğu ve bunun *halkça yapım* (formatation populaire) olarak adlandırıldığını; bir diğeri ise ilim, din ve sanat hayatının gerektirdiği yeni kavram karşılıklarıdır ki yine dilin yapısına uygun olarak ilgili aydınlarca konan yeni sözcükler olduğu bunlara da bilgince yapım (formatation savante) olarak adlandırıldığını ardından sözcük türetiminin dildeki mevcut köklere dayandığını *üretim* ve *birleşim* olmak üzere başlıca iki türünün olduğunu belirtir.¹⁰

Yukarıda değindiğimiz sözcük türetme yöntemleri çalışmamızın temel konusu olmadığı için sadece adları belirtilmiştir. Birleştirme ise çalışmamızın temel konusu olması sebebiyle ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

BİRLEŞTİRME

Birleştirme yöntemi, ekleme ile sözcük türetiminden sonra pek çok dilde kullanılan işlek yöntemlerden biridir. Birleştirme iki ya da daha fazla sözcük birleştirilerek yeni bir sözcük oluşturma yöntemidir. Bu yöntemde iki sözcük önceden

⁸ DEMİR-YILMAZ: *Türk Dili El Kitabı*: 205.

⁹ TEKİN: “Kelime Yaratırken”, 308.

¹⁰ BANGUOĞLU: *Türkçenin Grameri*: 155.

ayrı anlamlar taşıırken bunların bir tek kavramı karşılayacak şekilde kaynaşmasıdır. Örneğin; *bilgi* ve *sayar* sözcüklerinin birleşiminden *bilgisayar* ‘elektronik bir araç’, *gece* ve *kondu* sözcüklerinin birleşmesinden *gecekondu* ‘yapı izni alınmaksızın, gizlice yapılan barınak; derme çatma, niteliksiz yapı’, *açık* ve *göz* sözcüklerinin birleşmesinden *açıkgöz* ‘uyanık kurnaz kimse’, *akıl* ve *ver-* sözcüklerinin birleşiminden *akıl ver-* ‘akıl öğretmek’, *hizmet* ve *et-* sözcüklerinin birleşiminden *hizmet et-* ‘çalışmak, iş görmek’, *kal-* ve *a+kal-* birleşiminden *kalakal-* ‘zor bir durum karşısında şaşırarak’ gibi.

Birleşikler üzerine yapılan geleneksel çalışmalarda birleşikler anlam (birleşigi oluşturan sözcüklerin anlamlarını koruyup korumadıkları), yapı (birleşigi oluşturan tamlamaların türü), birleşigi oluşturan unsurların sözcük türü, ortaya çıkan birleşigin sözcük kategorisi, vurgu ve yazım gibi farklı ölçütlere göre sınıflandırılmıştır. Birleşikler üzerine yapılan güncel çalışmalarda ise anlamsal içeriği yöneten unsur olarak nitelendirilen baş ögenin diğer ögeler ile kurduğu ilişkiye dayandırılmaktadır. Örneğin *kol saati* birleşiginde baş öge *saat*, *kol* ögesi ise baş ögenin niteleyicisidir.¹¹

Birleşik sözcük oluşturmaın çok farklı yolları vardır. Bu nedenle konu ile ilgili olarak farklı tasnif çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan biri BLOOMFIELD’in İngilizcedeki birleşikler üzerine yapmış olduğu çalışmadır. BLOOMFIELD İngilizcedeki birleşikleri yapı bakımından ikiye ayırır: sözdizimsel birleşikler ve sözdizim dışı birleşikler. Ona göre sözdizimsel birleşiklerde ögeler arasında gramer ilişkisi bir söz öbeğinin sözcükler arasındaki ilişkisi gibidir. Sözdizim dışı birleşiklerde ise o dilin sözdizimine aykırı gramer ilişkisi vardır. BLOOMFIELD’in bu sınıflandırmasına göre Türkçede de *karatavuk*, *aslanağzı* gibi sözdizimsel birleşik bulunduğu gibi, *başörtü*, *sütanne*, *sacayak* gibi sözdizim dışı birleşikler de vardır.¹²

Bir başka tasnif çalışması ise ROCHELLER LIEBER’e aittir. LIEBER’in tasnif çalışması ise şöyledir: LIEBER birleşikleri tümleyen (*kamyon sürücüsü*), niteleyici (*köpek yatağı*) ve sıralı (*yanardöner*) olmak üzere üçe ayırmıştır.¹³ Tümleyen birleşiklerde ögelerden biri diğerinin nesnesi işlevindedir. Sıralı birleşiklerde böyle bir

¹¹ SARI: “Eski Türkçede Eşmerkezli Birleşik Sözcük Yapıları”, 1254.

¹² BLOOMFIELD’in *Language* çalışmasından aktaran TEKİN: “Birleşiklerin Tanımı ve Yazımları”, 3, 4.

¹³ LIEBER’in *Introducing Morphology* çalışmasından aktaran ÇÜRÜK: *Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)*: 100.

yöneten-yönetilen ilişkisi yoktur. Son olarak niteleyici birleşiklerde ise ögelerden biri niteleyici diğeri ise nitelenendir.¹⁴

Bu konuda yapılan tasnif çalışmalarından biri de VECİHE HATİPOĞLU'na aittir. HATİPOĞLU'na göre Türkiye Türkçesinde birleşikler üç yolla oluşur: 1. Anlam Kayması Yolu ile Kurulan Birleşik Sözcükler: Bu yöntemde birleşği oluşturan sözcüklerden birinci sözcük ya da ikinci sözcük bazen her iki sözcük de gerçek anlamından kayabilir. Örneğin: *aslanağzı*, *üzgün balığı* gibi. 2. Ses Kaynaşması Yolu ile Kurulan Birleşik Sözcükler: Birleşik kelimeyi oluşturan birinci kelimenin son sesi veya ikinci kelimenin ilk sesleri kaynaşır. Örneğin: *cuma + ertesi > cumartesi* gibi. 3. Sözcük Sınıfı Kayması ile Kurulan Birleşik Sözcükler: Sözcük sınıfı kayması ile kurulan birleşikler ise *-di'li geçmiş zaman ile kurulan birleşikler (mirasyedi, külbastı)*, *emir kipi ile kurulan birleşikler (örtbas, ateşkes)*, *ortaçlarla kurulan birleşikler (giderayak)* olmak üzere üçe ayırmıştır.¹⁵

YAVUZ KARTALLIOĞLU ve HÜSEYİN YILDIRIM *Türk Lehçeleri Grameri* adlı çalışmalarında ise birleşik sözcüklerin cümle içindeki işlevlerini dikkate alarak, Birleşik İsimler: *aslanağzı*, *ayakkabı*, *külkedisi*; *yanardağ*, *alabalık*, *karaciğer*, *Bolubeyi*, *Osmanoğlu*, *Aral Gölü*. Birleşik Sıfatlar: *kahverengi*, *nurtopu*, *sır küpü*, *yurt içi*, *yüz karası*. Birleşik Zarflar: *arada bir*, *aşamüstü*, *giderayak*, *gece yarısı*, *ağzı açık*, *düşe kalka*, *yalvara yalvara*. Birleşik Zamirler: *sen ben*, *biz siz*, *falan filan*; *birazı*, *birkaçı*, *büyüğü küçüğü*, *hiçbiri*. Birleşik Bağlaçlar: *aksi halde*, *bir bakıma*, *bununla beraber*, *daha doğrusu*, *en azından*, *ister istemez*, *öte yandan*. Birleşik Fiiller: *alay et-*, *iyilik et-*, *açık ol-*, *baskı yap-*, *son bul-*, *arar ol-*, *alabil-*, *çekiver-*, *bakakal-*, *gidedur-*, *geçip git-*, *dalıp git-* şeklinde türlerine göre geleneksel bir sınıflandırma yapmıştır.¹⁶

MUHARREM ERGİN birleşik isimleri, “Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime gurubudur. Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye beraber ad olmak için doğrudan doğruya eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar.” şeklinde tanımlamaktadır. ERGİN, birleşik isim konusunda birleşik isim ile birleşik kelimenin farklı olduğunu belirtir. Birleşik kelimeyi bir kelime grubunun kelimelerinin

¹⁴ ÇÜRÜK: *Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)*: 104, 114, 116.

¹⁵ HATİPOĞLU: “Kelime Grupları ve Kuralları”, 207-211.

¹⁶ KARTALLIOĞLU-YILDIRIM: *Türk Lehçeleri Grameri*: 49.

tek bir kelime hâlinde birleşmesiyle ortaya çıkan unsur olarak tanımlar. Birleşik kelime birleşmiş bir isim olabileceği gibi, birleşmiş bir isim ya da sıfat tamlaması veya unvan grubu gibi kelime grupları da olabileceğini ayrıca belirtir. Birleşik fiilleri ise, bir yardımcı fiille bir ismin ya da bir fiilin birleşmesi ile oluşan kelime grubu olarak tanımlayarak oluşum süreçlerine göre isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerden *et-*, *eyle-*, *yap-* fiillerinin geçişli, *ol-*, *bulun-* fiillerinin ise geçişsiz birleşik fiiller türeten yardımcı fiiller olduğunu *yok et-*, *reddet-*, *mahvet-*, *pişman ol-* gibi örnekler ile belirtmektedir. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin ise *bil-*, *ver-*, *gel-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy (ko-)* fiilleri olduğunu ve bu fiillere vokal ya da *-ip*, *ip* gibi gerundium ekleri getirilebileceğini ilave etmektedir.¹⁷

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Orhon Türkçesinde de sözcük türetiminde ekleme yolu ile türetim: *sığıt+çı* ‘yas tutucu, ağlayıcı’, *t+gaç* ‘ağaç’, *baş+lıg* ‘başı, mağrur’, *aş+sız* ‘yiyeciksiz, yemeksiz’, *taş+k-* ‘çıkmaq’, *biti-g* ‘yazı’, *bil-ge* ‘akıllı’¹⁸ ve birleştirme: *arkış tērkiş* ‘kervan’, *alkın- arıl-* ‘tükenmek ve mahvolmak’, *benğü taş* ‘mezar yazıtı’, *antag* ‘öyle, şöyle’ (< *anı teg ‘onu gibi’), *uça bar-* ‘ölmek, vefat etmek’, *timag kıl-* ‘saygı göstermek’, *alı bër-* ‘alıvermek’ olmak üzere iki ayrı yöntem kullanılmaktadır. TEKİN, *Orhon Türkçesi Grameri*’nde iki türetim yolunu çeşitli örneklemeleri ile nitelikli bir şekilde işlemiştir. Türkçenin çeşitli dönemleri üzerine yapılan gramer çalışmalarında ise birleştirme yönteminin göz ardı edildiği ve yeteri kadar ağırlık verilmediği düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmamızda TEKİN’in gramer çalışması ve II. Türk Kağanlığından kalan “Kül Tegin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongin ve Küli Çor” yazıtlarından elde ettiğimiz veriler temel alınarak Orhon Türkçesinde birleştirme ile sözcük türetimi üzerine ayrıntılı bir tasnif çalışması yapılması amaçlanmıştır.

ÇALIŞMANIN AMAÇ VE YÖNTEMLERİ

Bu çalışmada Orhon Türkçesi söz varlığında “birleştirme ile söz yapımı” üzerine ayrıntılı bir tasnif çalışması yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışma için söz varlığı

¹⁷ ERGİN: *Türk Dil Bilgisi*: 371-375.

¹⁸ TEKİN: *OTG*: 80, 82, 83, 85, 87.

açısından oldukça önemli olan Moğolistan bölgesinde bulunan II. Türk Kağanlığı Döneminden kalma (Kül Tegin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongin, Küli Çor) beş yazıtın söz varlığı taranarak birleşik bir yapı teşkil ettiğini düşündüğümüz verileri tespit ederek ilgili konu üzerine veri kaynağı oluşturulması amaçlandı. Veriler taranırken ibarelerin birleşik bir yapı olarak belirlenmesinde TEKİN'in *Orhon Türkçesi Grameri*'nde birleşik yapılar üzerine değindiği hususlar ve ilaveten temel dil bilgisel kurallar, cümle bağlamındaki anlamı ve kullanım sıklığı gibi ölçütler dikkate alınmıştır.

Düzenleme yapılırken tespit ettiğimiz birleşik yapıların oluşum ve birleşim süreçleri dikkate alınarak madde başı olacak şekilde sıralanmıştır. Madde başı olacak şekilde sıralanan birleşik yapıların Türkiye Türkçesindeki karşılığı ve yazıtlarda geçtiği yerler kullanım sıklığını da ortaya koymak amacıyla ayrıca belirtilmiştir. İlaveten birleşik yapının tam ve açık bir şekilde anlaşılabilceği örnek cümlelerle desteklenmiştir. Dipnotlarda ise tespit ettiğimiz birleşik yapılar ile ilişkili olarak destekleyici veya farklı görüşteki çalışmalara ayrıca yer verilmiştir.

BİRLEŞTİRME

Birleştirme ile söz yapımının iki türü vardır: 1. Sıralama Birleőtikleri, 2. Bağımlı Birleőtikler.

SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ

Aynı tür ve anlamda iki ya da daha fazla sözcüğün art arda sıralanması ile oluşan birleőtiklerdir. Sıralama Birleőtiklerin iki türü vardır: 1. Bağılaısız Sıralama Birleőtikleri, 2. Bağılaılı Sıralama Birleőtikleri.

BAĞLAÇSIZ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ

Bağılaısız Sıralama Birleőtiklerinin iki türü vardır: 1. Bağılaısız İsimli Sıralama Birleőtikleri, 2. Bağılaısız Fiilli Sıralama Birleőtikleri.

BAĞLAÇSIZ İSİMLİ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ

Bağılaısız isimli sıralama birleőtikleri iki ya da daha çok ad ve sıfattan oluşur. Bağılaısız isimli birleőtiklerde çekim ve durum ekleri öbeğı oluşturan adların her birine eklenir.

altun kümüő¹⁹ altın ve gümüő (KT G 5, KT K 12, KT G-B, BK G 11, BK K 3-4)

altun kümüş kergeksiz kelürti (KT K 12) “Altın ve gümüşü gereğinden fazla getirdi.”

kül teginiő altunun kümüőün ağısın barımın tör[t bıő] ylık[ıs]ın ayagma tuygut (KT G-B)
“Kül Tegin’in altınını, gümüőünü, ipeklilerini, varlığını dört bin atlı sürüsünü koruyan Tuygut...”

¹⁹ CLAUSON: *EDPT*: 131^a; TEKİN: *OTG*: 177; *Kutadgu Bilig*’deki Şekli için bk. KARGI ÖLMEZ: “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, 25.

altun kümüş eş[giti] kotay buñsuz ança bërür (BK K 3-4) “Altını, gümüşü, ipeği, ipekli kumaşları sıkıntısızca verirler.”

āçsık tosık²⁰ açlık ve tokluk (KT G 8, BK K 6)

türük bodun tokurkak sen açsık tosık ömez sen (KT G 8) “Türk halkı toksun. Acıkacağını ve doyacağını düşünmezsin.”

arkış tērkiş²¹ kervan (KT G 8, BK K 6)

ötüken yēr o[l]urup [arkış] tērkiş ısar neñ bu[ñug yo]k (KT G 8) “Ötüken topraklarında yaşayıp kervanlar gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.”

at adgır²² at ve aygır (BK K 11)

ürün kümüşü kırgağlıg kotayın kinlig eşg[itıs]in özlik atın adgırın kara k[işin] “Beyaz gümüşü, kenarları ipek işlemeli kokulu kumaşları, has atları ve aygırları, kara samurları...”

begler bodun²³ beyler ve halk (KT D 6, 22, KT G 2, 10, KT K 11, BK D 1, 2, 6, 18, 33, BK G 15 (2), BK K 1, 8, 12, T2 B 8); krş. **bodun begler**.

begleri bodunı tüzsüz üçün (KT D 6) “Beyleri (ile) halkı (arasında) kargaşa olduğu için...”

türük oguz begleri bodun eşidiñ (KT D 22) “Türk Oğuz beyleri ve halkı, işitin!”

olortokuma ölteçi sakınıgma türük begler bodun [ö]girip sevinip toñıtmuş közi yügerü körti (BK D 2) “Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı.”

²⁰ ÖLMEZ: *METY*: 43; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 46.

²¹ CLAUSON: *EDPT*: 216^b, 545^{a/türkış}; TEKİN: *OTG*: 177; ÖLMEZ: *METY*: 43; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 418; ‘kervan’: kervanlar anlamı cümle bağlamından ortaya çıkmaktadır.

²² TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 46; *Kutadgu Bilig*’deki şekli için bk. KARGI ÖLMEZ: “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler (1)”, 27.

²³ TEKİN: *OTG*: 177.

[türük] begler [bodun anç]a sakınıñ ança bilin oguz bo[dun] ıdmayın tēyin sül[edim] (BK D 33) “Türk beyleri ve halkı şöyle bir düşünün, bilin ki Oğuz halkını göndermeyeyim diye sefer ettim.”

[t]ürük beglerin bodunun ertinü timag etti (BK G 14-15) “Türk beyleri ve halkına pek çok saygı gösterdiler.”

bodun begler²⁴ halk ve beyler (KT G 11, BK K 8); krş. **begler bodun**.

türük amtı bodun begler bödke körügme beglergü yañıltaçı siz (KT G 11) “Şimdiki Türk halkı ve beyleri, bu zamandaki (bana) itaat eden beyler, sizler mi yanılacaksınız?”

buyruk beg kumandan ve bey (KT D 19, BK D 16)

biziñe yañıl[t]okın üçün kaganı ölti buyruki begleri yeme ölti (KT D 19) “Bize (karşı) hatalı davrandığı için hakanı, komutanları, beyleri de öldü.”

eçü apa²⁵ ata ve dede, ecdat (KT D 1, 13, BK D 3, 12, 16, O 1)

kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan iştemi kagan olormuş (KT D 1) “İnsanoğluna atam, dedem Bumın Kağan, İştemi Kağan hükmetmiş.”

elsiremiş kagansıramış bodunug küñedmiş kuladmış bodunug türük törösün ıçgınmış bodunug eçüm apam törösünçe yaratmış boşgurmüş (KT D 13) “Ülkesiz, hakansız kalmış, cariyeye (ve) köle olmuş, Türk yasalarını kaybetmiş olan halkı, atalarım (ve) dedelerimin yasalarına göre düzenleyip eğitmişler.”

eçü[miz apamız tutmuş yè]r suv [idi]siz kalmazun (BK D 16) “Atalarımızın ve dedelerimizin sahip olduğu topraklar sahipsiz kalmasın.”

ël törö²⁶ devlet ve töre (KT D 1, 8, 15-16, 22 (2), 31, BK D 3, 8, 13, 18, 19, 36, KÇ B 7)

türük bodunıñ élin törösün tuta bërmiş éti bërmiş (KT D 1) “Türk halkının ülkesini yönetmişler, yasalarını düzenlemişler.”

²⁴ TAŞ: “Orhon Türkçesi Grameri’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemler”, 46.

²⁵ ÖLMEZ: METY: 43; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 419.

²⁶ ÖLMEZ: METY: 43.

altı yegirmi yaşına eçim kagan elin törösün ança kazganıtı (KT D 31) “Hakan amcam on altı yaşındayken devleti ve töreleri (için) öyle fetihler yaptı.”

kañım kagan [èlig törüg kazganıp uça barmış] (BK D 13) “Hakan babam, devleti ve töreleri düzenleyip vefat etmiş.”

ança kazganmış ança ètmış elimiz [törümüz erti türük oguz begleri bo]dun eşid üze teñri basm[asar asra] yèr telinmeser (BK D 18) “Bu şekilde kazandığımız devletimiz ve düzenlediğimiz yasalarımız vardı. Türk Oğuz beyleri ve halkı, dinleyin: yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer delinmezse...”

türük bodun eliñin törüñin kem artatı (BK D 19) “Türk halkı, devletini ve törelerini kim bozabilirdi?”

ev barım²⁷ mal mülk (KT K 1)

evin barımın kalısız kop kelürti “Malımı mülkünü eksiksiz getirdi.”

ev bark²⁸ ev bark (BK D 32, 34, 37)

sınar süsi evig barkıg yulıgalı bardı sınar süsi süñüşgeli kelti (BK D 32) “Askerlerinin yarısı evi barkı yağmalamaya, yarısı da savaşmaya gelmişti.”

evin barkın buzdum (BK D 34) “Evini barkını yıktım.”

evin barkın anta buzdum (BK D 37) “Evini barkını orada dağıttım.”

ı taş²⁹ dağ taş, dağ bayır (T1 B 4)

ıda taşda kalmışi kuvranıp yèti yüz boltı “Dağda bayırda kalanları toplanıp yedi yüz kişi oldular.”

iç taş³⁰ iç dış (BK K 14)

---

²⁷ *ev barım* CLAUSON’a göre *ev bark* yerine yanlış yazımdır (CLAUSON: *EDPT*: 366^{a/barım}); TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 46.

²⁸ CLAUSON: *EDPT*: 3^b, 359^{b/bark}; ÖLMEZ: *METY*: 43; AYDIN: *ebig barkıg* (AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 419). *Kutadgu Bilig*’deki şekli için bk. KARGI ÖLMEZ: “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler (1)”, 36.

²⁹ ÖLMEZ: *METY*: 44; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 46.

³⁰ ÖLMEZ: *METY*: 44; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 46; *Kutadgu Bilig*’deki şekli için bk. KARGI ÖLMEZ: “*Kutadgu Bilig*’de İkilemeler (1)”, 37.

için taşın adınçig bediz u[rturt]um “İçini dışını muhteşem şekilde süslettim.”

iş küç³¹ iş güç, hizmet (KT D 8, 9, 10, 30, BK D 8, 9 (2), T2 D 2, O 5, 9, 10, 11)

elig yıl işig küçüg bërmiş (KT D 8) “Elli yıl hizmet etmiş.”

bodun ança temiş ellig bodun ertim elim amtı kanı kemke elig kazanur men tër ermiş kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg bërür men tër ermiş (KT D 9) “Halkı şöyle demiş: “Devleti olan halk idim, ülkem şimdi nerede? Kimin için ülkeler fethediyorum?” der imiş.”

yagı bolup etinü yaratunu umadok yana içikmiş bonça işig küçüg bértökgerü sakınmatı türük bodun ölöreyin urugsıratayın tër ermiş (KT D 10) “Düşman olduktan sonra kendilerini düzene sokamadıkları için yine (Çinlilere) bağımlı olmuşlar. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim” der imiş.”

bodunug kop baz kılum yagısız kılum kop maña körti işig küçüg bërür (KT D 30) “Halkı tamamen bağımlı kıldım. (Türk halkını) düşmansız hâle getirdim. Tamamen bana hizmet ediyorlar.”

kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bërtim (T2 D 2) “Kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.”

kara kamag bodun halk, sivil halk, avam (KT D 8-9, BK D 8)

türük kara kamag bodun ança temiş (KT D 8-9) “Türk avam halkı şöyle demiş.”

kız koduz³² kızlar ve kadınlar (T2 G 4)

kız koduz egri teve agı buñsız kelürti “Kızları ve kadınları, hörgüçlü develeri, ipekli kumaşları sıkıntısızca getirdiler.”

küñ kul³³ cariye ve erkek köle (KT D 20)

bodunı küñ kul boltı “Halkı kul köle oldu.”

³¹ CLAUSON: EDPT: 693^{aküç}; ÖLMEZ: METY: 44; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 419; TAŞ: “Orhon Türkçesi Grameri’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 47.

³² TEKİN: OTG: 177; ÖLMEZ: METY: 44.

³³ CLAUSON: EDPT: 615^a; TEKİN: OTG: 177; ÖLMEZ: METY: 44.

ot suv ateş ve su (KT D 27, BK D 22)

ança kazganıp biriki bodunug ot suv kılmadım (KT D 27) “Öylece çalışıp birleşik halkları ateş (ve) su gibi (birbirlerine) düşman etmedim.”

otça borça³⁴ ateş ve fırtına gibi (KT D 37 BK D 27)

türgêş kagan süsi bolçuda otça borça kelti (KT D 37) “Türgêş hakanının ordusu Bolçu’da ateş ve fırtına gibi geldi.”

tevlig körlüg³⁵ hilekâr ve sahtekâr (KT D 6, BK D 6)

tavgaç bodun tevligin körlügin için (KT D 6) “Çin halkı sahtekâr ve hilekâr olduğu için...”

uguş bodun böşük boy, kavim, akraba (KT G 6, BK K 4)

bir kişi yanılsar uguşu bodunu böşükiğe tegi kıdmaz ermiş (KT G 6) “Bir kişi suç işlese kavmini, boyunu ve akrabalarına varıncaya kadar sağ bırakmazlarmış.³⁶”

uguş bodun soy, halk (BK K 1)

uguşum [bodunum bëriye şadapıt begler yırya tarkat buyruk begler otuz tatar tokuz oguz begleri bodunu bo savımın êdgüti êşid katıgda tınla ilgerü kün] “Soyum, [halkım güneyde Şadapıt beyleri, kuzeyde Tarkan komutanları, beyleri, Otuz Tatar, Tokuz Oğuz beyleri ve halkı, bu sözümü iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin. Doğuda gün]...”

üdsig ötülüg³⁷ yaşlı, yaşını almış (BK D 34)

[teñri] yarlıkadok için men otuz artokı üç [yaşıma y]ok erti üdsig ötülüg kiş[i] “Tanrı lütfettiği için ben otuz üç [yaşımda] yaşını aşmış...”

yadağ yalağ³⁸ yayan yapıldak (KT D 28, BK D 22)

³⁴ TEKİN: *Orhon Yazıtları*: 92; ÖLMEZ: *METY*: 44; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 68.

³⁵ CLAUSON: *EDPT*: 439^b; ÖLMEZ: *METY*: 44; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 420; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 47.

³⁶ ÖLMEZ: “Bir kişi suç işlerse bütün kavmini, halkını, akrabalarına varıncaya kadar öldürmezlermiş.” (ÖLMEZ: *METY*: 91).

³⁷ *ötülüg* sözcüğünün okunuşu ve anlamlandırması şüphelidir.

[*y r sayu*] *barmış bodun  l  yitü yadagın yalağın yana kelti* (KT D 28) “Başka tarafa gitmiş olan halk yarı  l  yarı diri, yayan yapıldak dönüp geldiler.”

yavız yavlak³⁹ kötü, berbat, sefil ve perişan (KT D 26, BK D 21)

içre aşsız taşra tonsuz yavız yavlak bodunta  ze olortum (KT D 26) “Karnı a , sırtı açık, berbat (bir) halka hükümdar oldum.”

y r suv⁴⁰ 1. toprak, memleket, ülke, bölge; dünya 2. yer-su ruhları (KT D 19, 20, BK D 16, 17, 35 (2), BK K 13)

e umiz apamız tutmuş y r suv idisiz kalmazun (KT D 19) “Atalarımızın, dedelerimizin sahip olduğu topraklar sahihsiz kalmasın.”

kögmen y r suv idisiz kalmazun (KT D 20) “Kögmen toprakları sahihsiz kalmasın.”

yeriņde su]vunđ[a adrılmasar] (BK K 13) “Topraklarınızdan ayrılmazsanız...”

 ze teņri idok y r suv [e im k]agan kutı taplamadı erinç (BK D 35) “Yukarıdaki mavi gök, kutsal yer-su ruhları ve hakan amcamın ruhu (bunu) şüphesiz uygun görmedi.”

yog ı sıgıt ı⁴¹ yaşçı, ağıt ı (KT D 4, KT K 11, BK D 5)

yog ı sıgıtçı  ņre k n tugsıkdaki b kk li  ll g  l tavgac t p t apar purum kırkız    kurıkan otuz tatar kıtan  tatavı bon a bodun kelipen sıgtamış yoglamış (KT D 4) “Doğuda, güneşin doğduğu yerlerden Kore, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız,    Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtany, Tatavı bunca halk yaşçı (ve) ağıt ı olarak gelmiş, ağlayıp yas tutmuşlar.”

yog ı sıgıtçı kıtan  tatavı bodun başlayu (KT K 11) “Yaşçı (ve) ağıt ı (olarak) Kıtany (ve) Tatavı halkı başta olmak üzere...”

yok  ıgan⁴² yok, yoksul, fakir (KT G 10, BK K 7)

³⁸ AYDIN: *yadagın yalağın* (AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 421); TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 47.

³⁹ TEKİN: OTG: 177; ÖLMEZ: METY: 44; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 420.

⁴⁰ CLAUSON: EDPT: 954³; TEKİN: OTG: 93; ÖLMEZ: METY: 44; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 386.

⁴¹ CLAUSON: EDPT: 807^{b/sıgıtçı}; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 57; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 421.

yok çıgañ bodunuğ kop kuvrattım (KT G 10) “Kağan olup yoksul ve fakir olan halkı tümüyle bir araya getirdim.”

yurt yol⁴³ sağda solda, ortalıkta (KT K 9)

ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertinjiz “Ölüsü ortalıkta kalakalacaktı.”

yılkı barım⁴⁴ malk mülk, hayvanlar (BK D 24, 39, BK G 3)

oğulun yu[tuz]ın yılıksın barımın anta altım (BK D 24) “Evlatlarımı, eşlerini, malımı mülkünü, hayvanlarını orada aldım.”

BAĞLAÇSIZ FİLLİ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ

adrıl- az⁴⁵ ayrılmak, doğru yoldan sapmak (O 11)

teñri bilge kaganta adrılmalım azmalım tēyin ança ütledim “Bilge Kağan hazretlerinden ayrılmayalım, yoldan çıkmayalım diye böylece öğüt verdim.”

alkın- arıl⁴⁶ tükenmek ve mahvolmak (KT G 9, BK K 7)

anta alkıntıñ arıltıñ (KT G 9) “Oralarda yok oldun, tükendin.”

ëlsire- kagansıra⁴⁷ ülkesiz ve hakansız kalmak (KT D 13, BK D 11)

yēti yüz er bolup ëlsiremiş kagansıramış bodunuğ küñjedmiş kuladmış bodunuğ (KT D 13) “Yedi yüz savaşçı olup ülkesiz ve hakansız halkı, cariyeye ve köle olmuş halkı...”

emget- tolgat⁴⁸ acı çektirmek ve sıkıntı vermek (BK K 13)

igidiñ emgetmeñ tolgatmañ “Besleyin, eziyet ve sıkıntı vermeyin.”

er- bar⁴⁹ erişmek gelişmek, gelişip gitmek (KT D 23, KT K 1, BK D 19, 29)

---

⁴² TEKİN: OTG: 177; ÖLMEZ: METY: 44; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 421.

⁴³ AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 421; TAŞ: “Orhon Türkçesi Grameri’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 47.

⁴⁴ ÖLMEZ: METY: 44.

⁴⁵ TEKİN: OTG: 178; ÖLMEZ: METY: 43.

⁴⁶ TEKİN: OTG: 178; ÖLMEZ: METY: 43.

⁴⁷ TAŞ: “Orhon Türkçesi Grameri’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 47.

⁴⁸ TEKİN: OTG: 178; ÖLMEZ: METY: 43.

bilge kaganın ermiş barmış edgü eliñe kentü yañıltıñ (KT D 23) “Bilge hakanının gelişmiş, refah içerisindeki ülkesine karşı hata ettin.”

kül tegin yéti otuz yaşına karluk bodun erür barur erkli yağı boltı (KT K 1) “Kül Tegin yirmi yedi yaşında iken Karluk halkı gelişip⁵⁰ düşman oldu.”

bir yaşma karluk bodun buñsuz [er]ür barur (BK D 29) “Bir yaşımdayken Karluk halkı sıkıntısızca hareket eder hâle geldi (ve) bize düşman oldu.”

ét- yarat-⁵¹ düzenlemek ve örgütlemek (KT D 19, 20, BK D 16, 17, BK G 15, BK K 9)

az kırkız bodunug [étip] yarat[ıp keldimiz sünüşdümüz] (KT D 20) “Az ve Kırkız halklarını düzene sokup örgütleyip savaştık.”

k]anım kagan [üçün] ağır taşıg yogan ıg türük begler bodun [étip yaratıp kel]ürti (BK G 15) “Hakan babam için ağır taşları, kalın ağaçları Türk beyleri (ve) halkı düzenleyip getirdiler.”

tör[t b]uluñdaki bo[dunug étim yar]at[dım] (BK K 9) “Dört taraftaki halkı düzenledim ve örgütledim.”

ét- yığ-⁵² derleyip toplamak, düzenleyip toplamak (T2 B 9, O 1)

keligme beglerin bodunun étip yığıp (T2 B 9) “Gelen beyleri ve halkı düzene sokup topladım.”

éçümüz apamız [ya]mı kagan tört bulunug étmiş yığımış [y]aymış basmış (O 1) “Atamız Yamı kağan dört tarafı derleyip toplamış ele geçirmiş.”

étin- yaratun-⁵³ düzenlenmek, örgütlenmek (KT D 10, BK D 9)

yağı bolup étinü yaratunu umadok yana içikmiş (KT D 10) “Düşman olduktan sonra kendilerini düzene sokamadıkları için yine (Çinlilere) bağımlı olmuşlar.

⁴⁹ TEKİN: *Orhon Yazıtları*: 87; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 48.

⁵⁰ AYDIN: “gelip gider iken (durduk yere)” (AYDIN: *Orhon Yazıtları*: 59).

⁵¹ CLAUSON: *EDPT*: 36^b, 959^b*yarat-*; TEKİN: *OTG*: 178; ÖLMEZ: *METY*: 43; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 419.

⁵² TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 48.

⁵³ ÖLMEZ: *METY*: 44; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 48.

ët- igid-⁵⁴ örgütlemek ve himaye etmek (KT D 16, BK D 14)

kagan olorupan türk bodunug yiçe étđi igitti çıgañıg bay kltı azıg üküş kltı (KT D 16)

“Hakan amcam tahta oturarak Türk halkını yeniden düzenledi ve geliştirdi. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı.”

içik- yükün-⁵⁵ bağımlı olmak ve baş eğmek (T1 K 4)

kırkız bodunı içikdi yüküinti “Kırız halkı hakana bağımlı oldu, boyun eğdi.”

küjed- kulad-⁵⁶ cariye ve köle olmak (KT D 13, BK D 11)

yeti yüz er bolup elsiremiş kagansıramış bodunug küjedmiş kuladmış bodunug türük

törösın içginmiş bodunug eçüm apam törösınçe yaratmış boşgurmış (KT D 13) “Yedi

yüz asker olup ülkesiz, hakansız kalmış, cariye (ve) köle olmuş, Türk törelerini kaybetmiş olan halkı, atalarımın, dedelerimin törelerince (yeniden) oluşturmuş, eğitmiş.”

ögir- sevin-⁵⁷ sevinmek, mutlu olmak (BK D 2, 41)

türük begler bodun [ö]girip sevinip toñıtmuş közi yügerü körti (BK D 2) “Türk beyleri, halkı sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı.”

kara bodun kaganım kelti tep ög[irip sevinti] (BK D 41) “Avam halkı “hakanım geldi” diyerek sevinip, mutlu oldular.”

öl- alkin- yok bol-⁵⁸ ölmek, tükenmek, yok olmak (T1 B 3)

türük bodun ölti alkıntı yok boltı “Türk halkı öldü, tükendi, yok oldu.”

öl- yit-⁵⁹ ölmek, yok olup gitmek (KT D 27, 28, BK D 22 (2))

inim kül tegin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım (KT D 27) “Erkek kardeşim Kül Tegin ve iki şad ile ölesiye çalıştım.”

⁵⁴ ÖLMEZ: *METY*: 43.

⁵⁵ TEKİN: *OTG*: 178; ÖLMEZ: *METY*: 44.

⁵⁶ TEKİN: *OTG*: 178; ÖLMEZ: *METY*: 44.

⁵⁷ CLAUSON: *EDPT*: 113^b; TEKİN: *OTG*: 195.

⁵⁸ TEKİN: *OTG*: 178.

⁵⁹ TEKİN: *OTG*: 178; ÖLMEZ: *METY*: 44; AYDIN: *ölü yitü* (AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler” 420).

barmış bodun ölü yitü yadagin yalaşın yana kelti (KT D 28) “Gitmiş olan halk, yarı ölü yarı diri yayan yapıldak bir hâlde dönüp geldiler.”

ölör- urugsırat-⁶⁰ öldürmek, soyunu kurutmak (KT D 10, BK D 9)

yağı bolup étinü yaratunu umadok yana içikmiş bonça işig küçüg bértökgerü sakınmatı türük bodun ölöreyin urugsıratayın tēr ermiş (KT D 10) “Düşman olduktan sonra kendilerini düzene sokamadıkları için yine (Çinlilere) bağımlı olmuşlar. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim” der imiş.”

sıgta- yogla-⁶¹ ağlayıp yas tutmak (KT D 4, BK D 5)

bonça bodun kelipen sıgtamış yoglamış (KT D 4) “Bunca halk gelip ağlayıp yas tutmuş.”

tēr- kuvrat-⁶² derlemek, toplamak (KT D 12, BK D 11)

ilgerü kurıgaru sülep tērmiş kuvratmış (KT D 12) “Doğuya ve batıya sefer düzenleyip (adamları) derleyip, toplamış.”

tor- öl-⁶³ bitap düşmek ve ölmek (KT G 9, BK K 7)

anta kalm[ışı] yēr [say]u kop toru ölü yorıyur ertiy (KT G 9) “Geride kalanlarınız her yere yarı ölü yarı diri (bir hâlde) gidiyordunuz.”

yañıl- yazın-⁶⁴ hata etmek, yanılmak (BK D 16)

bizişe yañıltokın yazıntokın üçün kaganı ölti “Bize (karşı) hatalarından dolayı hakanı öldü.”

yarat- boşgur- düzenlemek ve öğretmek, eğitmek (KT D 13, BK D 12)

⁶⁰ CLAUSON’a göre *urugsırat-* tek örnektir (CLAUSON: *EDPT*: 220^b); TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 48.

⁶¹ TEKİN: *Orhon Yazıtları*: 107; TAŞ: “*Orhon Türkçesi Grameri*’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 48.

⁶² CLAUSON: *EDPT*: 586^b; TEKİN: *OTG*: 178; ÖLMEZ: *MET*: 44.

⁶³ TEKİN: *OTG*: 178; AYDIN: *toru ölü* (AYDIN: “*Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler*”, 420).

⁶⁴ TEKİN: *OTG*: 178.

türük törösün içginmiş bodunug eçüm apam törösünçe yaratmış boşgurmış (KT D 13)
“Türk yasalarını kaybetmiş olan halkı, atalarım (ve) dedelerimin yasalarına göre düzenleyip eğitmişler.”

yay- bas- baskın yapmak, bozguna uğratmak, ele geçirmek (O 1)

ëçümüz apamız [ya]mı kagan tört bulunuğ étmiş yıgmış [y]aymış basmış “Atamız Yamı kağan dört tarafı derleyip toplamış, almış, ele geçirmiş.”

yit- içgin- kaybolmak, yitmek (O 1)

ol kan yok boltokda kësre [ël] yitmiş içginmiş “O han vefat ettikten sonra ülke kaybolmuş.”

BAĞLAÇLI SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ

BAĞLAÇLI İSİMLİ SIRALAMA BİRLEŞİKLERİ

begler yeme bodun yeme⁶⁵ beyler de halk da (KT D 3, BK D 4)

begleri yeme bodunı yeme tüz ermiş (KT D 3) “Beyleri de halkı da birlik içinde imiş.”

begli bodunlu⁶⁶ bey ve halk (KT D 6, BK D 6)

begli bodunlug yoñaşurtokın üçün (KT D 6) “Beyleri ve halkı birbirine karşı kıskırttığı için...”

bod yeme bodun yeme kişi yeme⁶⁷ boy da halk da insan da (T2 K 2)

türük sir bodun yerinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti “Türk Sir halkının topraklarında boy da halk da insan da olmayacaktı.”

ël yeme bodun yeme⁶⁸ devlet de halk da (T2 D 5)

ël yeme bodun yeme yok erteçi erti “Devlet de halk da yok olacak idi.”

⁶⁵ TEKİN: OTG: 179.

⁶⁶ TEKİN: OTG: 99; TAŞ: “Orhon Türkçesi Grameri’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 46.

⁶⁷ TEKİN: OTG: 179.

⁶⁸ TEKİN: OTG: 145.

kün yeme tün yeme⁶⁹ gündüz de gece de (T1 K 3)

kün yeme tün yeme yelü bardımız “Gece gündüz dört nala giderek ulaştık.”

tünli künli⁷⁰ geceli gündüzlü (BK G-D)

tünli künli yeti ödüşke suvsuz keçtim “Geceli gündüzlü yedi gün susuz olarak geçtim.”

BAĞIMLI BİRLEŞİKLER

Bağımlı Birleşiklerin şu türleri vardır: 1. Birleşik isimler, 2. Birleşik sıfatlar, 3. Birleşik zarflar, 4. Birleşik fiiller.

BİRLEŞİK İSİMLER

Birleşik isimlerin de iki türü vardır: 1. Niteleme birleşikleri, 2. Nesneli birleşikler.

NİTELEME BİRLEŞİKLERİ

1. Niteleyicisi bir sıfat, baş üyesi ise bir isim olan birleşik isimler şunlardır:

atlıg sü⁷¹ süvari, atlı birlik (BK G 1)

[tav]gaç atlıg süsi bir tümen artokı yeti bıñ süg ilki kün ölürtüm “Çin’in atlı birliklerinin on yedi binden fazla askerini ilk gün öldürdüm.”

beñgü taş⁷² mezar yazıtı (KT G 11 (2), 12, 13, BK K 8, BK K 15 (2))

neñ neñ savım erser beñgü taşka urtum (KT G 11) “Söyleyecek ne sözüm varsa mezar yazıtına kazıdım.”

men beñgü taş tikdim (KT G 11) “Ben mezar yazıtı diktim.”

⁶⁹ TEKİN: OTG: 158.

⁷⁰ TEKİN: OTG: 99; ÖLMEZ: METY: 44; AYDIN: “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, 420; TAŞ: “Orhon Türkçesi Grameri”nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, 47.

⁷¹ CLAUSON: EDPT: 887^{a/yada:ğ}.

⁷² CLAUSON: EDPT: 350^b; TEKİN: OTG: 93.

ërig yërte erser ança ërig yerte beŋgü taş tokittum bititdim (KT G 13) “Ulaşılabilir yerde ise, böylesi ulaşılabilir bir yerde mezar yazıtı dikdirttim ve yazdırdım.”

ıdok kut⁷³ kişi adı (BK D 25)

basml ıdok kut uguşum bodun erti arkış idmaz tÿyin süledim “Basmıl Idok Kut’una, ki benim boyum ve halkımdandı, “kervan göndermiyor” diye sefer ettim.”

yadag sü⁷⁴ piyade asker, piyade ordu (BK G 1)

yadag süsin ëkinti kün kop [ölü]r[tüm] “Piyade askerlerini ikinci gün tamamen öldürdüm.”

2. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi ise iyelik eksiz bir isim olan birleşik isimler şunlardır:

bitig taş⁷⁵ yazıt, kitabe (KT K-D)

barkın bedizin bitig taş[in] bëçin yılka yëtinç otuzka kop alkd[ım]ız “Türbesini, süslemelerini, yazıtını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.”

3. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi ise 3. kişi iyelik ekli isim olan birleşik isimler şunlardır:

kişi oğlu⁷⁶ insanoğlu (KT D 1 (2), KT K 10, BK D 2, 3)

üze kök teŋri asra yagız yër kılıntokda ëkin ara kişi oğlu kılınmış (KT D 1) “Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.”

öd teŋri aysar kişi oğlu kop ölgeli törömiş (KT K 10) “Zaman tanrısı buyurduğu için insanoğlu ölümlü olarak yaratılmış.”

kişi oğlınta üze eçüm apam bumın kagan iştemi kagan olormış (BK D 3) “İnsanoğullarının üzerine atam, dedem Bumın Kağan, İştemi Kağan kağan olarak tahta çıkmışlar.”

⁷³ CLAUSON: *EDPT*: 46^a.

⁷⁴ CLAUSON: *EDPT*: 887^a.

⁷⁵ CLAUSON: *EDPT*: 557^{a/taş}.

⁷⁶ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 346.

kün ortosi⁷⁷ gün ortası (KT G 2, BK K 2, 11)

bèrigerü kün ortasıñaru kurıgaru kün batsıkıña (KT G 2) “Güneyde gün ortasına, batıda güneşin battığı yere...”

sü başı⁷⁸ ordu komutanı (T1 K 7)

sü başı inel kagan tarduş şad barzun “Ordu komutanı (olarak da) İnel Kağan (ile) Tarduş Şad gitsin.”

süñüg batımı⁷⁹ mızrak batımı, mızrak boyu (KT D 35, BK D 26)

süñüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız (KT D 35) “Mızrak batımı karı sökerek Kögmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda bastık.”

tün ortosi gece yarısı (KT G 2, BK K 2, 11)

yırgaru tün ortosiñaru (KT G 2) “Kuzeyde gece yarısına kadar...”

4. Niteleyicisi yalın durumda bir isim, baş üyesi eylem adı olan birleşik isimler şunlardır:

bitig taş étgüçi yazıt ustası (KT K 13)

bark étgüçi bediz yaratıgma bitig taş étgüçi tavgaç kagan çıkkanı çañ senüñ kelti “Anıt mezar ustası, süsleme ustası yazıt ustası (ve) Çin kağanının yeğeni General Çang geldi.”

bark étgüçi anıt mezar ustası (KT K 13)

bark étgüçi bediz yaratıgma bitig taş étgüçi tavgaç kagan çıkkanı çañ senüñ kelti “Anıt mezar ustası, süsleme ustası, yazıt ustası (ve) Çin kağanının yeğeni General Çang geldi.”

kün batsık⁸⁰ batı (KT G 2, KT K 12, BK K 2, 11, O 2)

kurıgaru kün batsıkıña (KT G 2) “Batıda güneşin battığı yere...”

⁷⁷ CLAUSON: EDPT: 725^a.

⁷⁸ ŞİRİN: Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi: 359.

⁷⁹ ŞİRİN: Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi: 68.

⁸⁰ CLAUSON: EDPT: 725^a.

kün tugsık⁸¹ doğu (KT D 4, 8, *KT G 2, BK D 5, 8, BK K 1-2, 11, O 2*)

ilgerü kün tu[gsıkıña] (KT D 4) “Doğuda gün doğusuna...”

NESNELİ BİRLEŞİKLER

êlbilge unvan, Êltêriş Kağan’ın eşi, Bilge Kağan’ın annesi (KT D 11, *BK D 10*)

kañım êltêriş kaganıg ögüm êlbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş (KT D 11) “Babam Êltêriş Kağan’ı annem Êlbilge Hatun’u Tanrı tepelerinden tutup yukarı yükseltmiş.”

êlêtmış unvan, Moyun Çor’un babası (O 4)

êlêtmış yavgu oğlu işvara “Êltêriş Yavgu’nun oğlu İşvara.”

êltêriş unvan, Bilge Kağan’ın babası (KT D 11, *BK D 10, T1 B 7, T2 D 4, T2 G 4, 6, T2 K 1, 3 O 4, 11*)

kañım êltêriş kaganıg ögüm êlbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş (KT D 11) “Babam Êltêriş Kağan’ı annem Êlbilge Hatun’u Tanrı tepelerinden tutup yukarı yükseltmiş.”

êltêriş kagan bolayın bëriye tavgaçıg öñre kıtañıg yırya oguzug üküş ök ölörti (T1 B 7) “Êltêriş Kağan ile birlik olup güneyde Çinlileri, doğuda Kıtanyları, Kuzeyde Oğuzların çoğunu öldürdüler.”

êltêriş kagan kazanmasar yok erti erser (T2 K 1) “Êltêriş Kağan kazanmasaydı, o olmasaydı.”

êltêriş kagan bilge tuñukuk kazgantok (T2 K 3) “Êltêriş Kağan (ve ben) Bilge Tunyukuk başarılı olduğumuz için...”

kapgan êltêriş kagan êliñe kıluntım (O 4) “Kapgan ve Êltêriş Kağan’ın ülkesinde doğdum.”

êltever unvan, boy lideri (KT K 3, BK D 37, 40, KÇ D 9)

---

⁸¹ CLAUSON: *EDPT*: 725^a.

az elteverig tutdı (KT K 3) “Az Eltever’ini yakaladı.”

uygur eltever yüzçe erin ilg[er]ü tezip bardı (BK D 37) “Uygur Eltever’i yüz kadar adamla doğuya doğru kaçıp gitti.”

eltever özi keldi (KÇ D 9) “Eltever kendisi geldi.”

BİRLEŞİK SIFATLAR

1. Niteleyicisi 3. kişi iyelik ekli bir isim, baş üyesi sıfat ya da sıfat görevinde bir kelime olan birleşik sıfatlar şunlardır:

bogzı tok⁸² karnı tok, boğazı tok (T1 G 1)

bodun bogzı tok erti “Halk boğazı tok idi.”

2. Niteleyicisi zarf görevinde bir isim, baş üyesi sıfat ya da sıfat görevinde bir kelime olan birleşik sıfatlar şunlardır:

içre aşız taşra tonsuz⁸³ karnı aç, sırtı açık (harf. ‘içerisi aşız, dışarısı giyimsiz’) (KT D 26, BK D 21)

içre aşız taşra tonsuz yavız yavlak bodunta üze olortum (KT D 26) “Karnı aç, sırtı açık, berbat (bir) halka hükümdar oldum.”

3. Niteleyicisi iyelik eksiz bir isim, baş üyesi sıfat ya da sıfat görevinde bir kelime olan birleşik sıfatlar:

elteverlig elteveri olan (BK D 38)

⁸² ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 87.

⁸³ CLAUSON: *EDPT*: 30^a; TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 423; ÖLMEZ: *MET*: 44; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 64; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 113.

eki elteverlig bod[un] “İki Elteverli halk”

BİRLEŞİK ZARFLAR

1. Niteleyicisi bir zamir, baş üyesi bir sontakı olan birleşik zarflar şunlardır:

antag⁸⁴ öyle, şöyle (KT D 4, KT G 8, BK D 5, BK K 6, T2 B 1, T1 K 5)

antag külüg kagan ermiş (KT D 4) “Öyle ünlü bir hakanmış.”

tılıg kelürti savı antag (T2 B 1) “Casusu getirdiler. Haberi şöyledir.”

türgüş kaganta küreg kelti savı antag (T1 K 5) “Türgüş kağanlığından kaçak geldi. Haberi şöyledir.”

bintegi⁸⁵ benim gibi (T2 D 7)

bintegi bar erser ne buñı bar erteçi ermiş “Benim gibi (bir devlet adamı) var ise ne (gibi) sıkıntısı olacak imiş.”

BİRLEŞİK FİİLLER

Birleşik Fiillerin şu türleri vardır: 1. İsim ya da isim soylu + Yardımcı fiil, 2. İsim ya da isim soylu + Yarı yardımcı fiil, 3. Asıl fiil + Tasvir fiili, 4. Nesnesi eksik birleşik fiiler

İSİM YA DA İSİM SOYLU + YARDIMCI FİİL

İsim ya da isim soylu + *bol-*

atı küsi yok bol-⁸⁶ adı sanı yok olmak (KT D 25 (2), 26, BK D 20, 21, 22, 36)

⁸⁴ CLAUSON: *EDPT*: 177^a; TEKİN: *OTG*: 94; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine”, 91.

⁸⁵ ALYILMAZ: “Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme”, 111.

türük bodunuñ atı küsi yok bolmazun (KT D 25) “Türk halkının adı sanı yok olmasın.”

inim kül tegin birle sözleşdimiz kañımız eçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] (KT D 26) “Erkek kardeşim Kül Tegin ile karar aldık. Babamız ve amcamızın oluşturduğu halkın adı sanı yok olmasın.”

[bè]rye tavgaçda atı küsi yok boltı (BK D 36) “Güneyde Çin’de adı sanı yok oldu.”

bodun bol-⁸⁷ halk olmak (KT D 11, BK D 10)

türük bodun yok bolmazun teyin bodun bolçun teyin kañım eltəriş kaganıñ ögüm elbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürti (KT D 11) “Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Êltəriş Kağanı, annem Êlbilge hatunu Tanrı tepelerindenden tutup yukarı yükseltmiş.”

buñsuz bol-⁸⁸ sıkıntısız olmak (BK K 14)

édgü körteçi sen eviñe kirteçi sen buñsuz boltaçı sen “İyilik göreceksin, evine gireceksin, sıkıntısız olacaksın.”

él bol-⁸⁹ devlet olmak, devletleşmek (T2 D 6)

él yeme él boltı bodun yeme bodun boltı “Devlet de devlet oldu, halk da halk oldu.”

idisiz bol-⁹⁰ sahipsiz olmak (KT D 19)

eçümüz apamız tutmuş yer suv idisiz bolmazun “Atalarımızın, dedelerimizin yurt tuttuğu topraklar sahipsiz olmasın.”

ikegü bol-⁹¹ bölünmek, parçalanmak, birliği bozulmak (KT K 3)

⁸⁶ TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (1)”, 373; ÖLMEZ: *METY*: 44; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 76; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 112; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁸⁷ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 477; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiller*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁸⁸ KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91.

⁸⁹ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 477; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁹⁰ KARABEYOĞLU: *idisiz bolma-* (KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91); BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁹¹ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 447, 484.

eçim kagan eli kamşag boltokınta bodun elig ikegü boltokınta izgil bodun süñüşdüümüz
“Hakan amcamın devleti sarsıldığında, halkı ve yurdu ikiye bölündüğünde, İzgil halkı ile savaştık.”

kagan bol-⁹² hakan olmak (KT D 4-5 (2), BK D 5 (2))

inisi kagan bolmuş erinç oğlıtı kagan bolmuş (KT D 4-5) “Elbette küçük erkek kardeşi (ve) oğulları hakan olmuş.”

kamşag bol-⁹³ sarsılmak, sendelemek, yalpalamak (KT K 3)

eçim kagan el kamşag boltokınta bodun elig ekegü boltokınta izgil bodun birle süñüşdüümüz “Hakan amcamın devleti sarsıldığında, halkı ve devleti iki parça olduktan sonra İzgil halkı ile savaştık.”

karı bol-⁹⁴ ihtiyar olmak, yaşlanmak (T2 D 6)

özüm karı boltum “Ben yaşlandım.”

kergek bol-⁹⁵ ölmek, vefat etmek (KT D 3-4, 30, KT K 10, BK D 4, KÇ D 11)

inim kül tegin özi ança kergek boltı (KT D 30) “Küçük erkek kardeşim Kül Tegin öylece vefat etti.”

yagıka yalıñus oplayu tegip opulu kirip özi kıska kergek boltı (KÇ D 11) “Düşmana tek başına boğa gibi hücum edip, aralarına daldıktan sonra kısa sürede öldürüldü.”

kul bol-⁹⁶ köle olmak (KT 7, 24, BK D 36)

⁹² TEKİN: OTG: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 477; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 90, 91; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁹³ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 448, 484.

⁹⁴ TEKİN: OTG: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 465; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁹⁵ CLAUSON: *EDPT*: 742^a; TEKİN: OTG: 94; **Açıklama**: *Kergek bol-* deyiminin, *uç-* ve *uça bar-* gibi, daha çok hükümdar ve hükümdar ailesinden prensler için kullanılan saygılı bir ifade şekli olduğu anlaşılıyor. Yazıtlarda Kül Tegin için de kullanıldığını görüyoruz: *in(i)m kül tég(i)n kergek boltı* (KT D 30, K10). Aynı deyim Ihe Hüşötü yazıtında genç yaşta ölen 2. Küli Çor’un ölümü için de kullanılmıştır: *y(a)gıka yalıñus opl(a)yu t(e)g(i)p op(u)lu kir(i)p özi kıska k(e)rg(e)k boltı* (D 11). (TEKİN: *Orhon Yazıtları*: 82.); ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 465; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 120; Karabeyoğlu: “Orhon Yazıtları’nda Bol-ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

beglik urı ogluñ kul boltı (KT D 7) “Beyliğe layık oğullarımız köle oldu.”

tavgaçda atı küsi yok boltı bo yerde maña kul boltı (BK D 36) “Çin’de adı sanı yok olup gitti. Bu yerde bana köle oldu.”

kullug bol-⁹⁷ köle sahibi olmak (KT D 21)

ol ödke kul kullug bolmuş erti “O zamanlar köleler (bile) köleli olmuştu.”

küñ bol-⁹⁸ cariyeye olmak (KT D 7, 24, KT K 9)

êşilik kız ogılın küñ boltı (KT D 7) “Hanımefendi olmaya layık kızları cariyeye oldu.”

ögüm hatun ulayu öglerim ekelerim kunçuylarım bonça yeme tirigi küñ boltaçı erti (KT K 9) “Annem hatun ve (üvey) annelerim, ablalarım, prenseslerim; bunlardan hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.”

küñlüg bol-⁹⁹ cariyeye sahibi olmak (KT D 21)

ol ödke kul kullug bolmuş erti küñ küñlüg bolmuş erti “O zamanlar köleler (de) köleli cariyeler (de) cariyeli olmuştu.”

küñ kul bol-¹⁰⁰ tutsak olmak, cariyeye ve köle olmak (KT D 20, BK D 17)

bodunı küñ kul boltı (KT D 20) “Halkı cariyeye ve köle oldu.”

körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg bol-¹⁰¹ düşünemez, akıl edemez durumda olmak (harf. ‘görür gözüm görmez gibi bilir aklım bilmez gibi olmak’) (KT K 10)

---

⁹⁶ TEKİN: *OTG*: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı*: 496; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁹⁷ KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510.

⁹⁸ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 496; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiilleri Üzerine”, 91; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

⁹⁹ KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er-Fiilleri Üzerine”, 91; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510.

¹⁰⁰ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 496.; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

inim kül tegin kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı “Kardeşim Kül Tegin vefat etti. Kendi kendime düşündüm. Gören gözüm görmez bilen aklım bilmez gibi oldu.”

közi kaşı yavlak bol-¹⁰² kötülemek, kötü duruma gelmek (harf. ‘gözü kaşı kötü olmak’) (KT K 11)

eki şad ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yavlak boltaçı tęp sakıntım “İki Şad başta olmak üzere kardeşlerim, oğullarım, beylerim, halkım kötü duruma gelecek diye düşündüm.”

kul kullug küñ küñlüg bol- kölelerin (de) köleleri, cariyelerin (de) cariyeleri olmak (BK D 18)

ol ödke kul kullug küñ küñlüg bolmuş erti “O vakitler kölelerin köleleri, cariyelerin (de) cariyeleri olmuştur.”

tuso bol- yardım etmek (KÇ D 11)

süke tuso bolayın “Orduya yardım edeyim.”

ulug bol-¹⁰³ yaşlanmak, kocamak (T2 D 6)

özüm karı boltum ulug boltum “Ben yaşlandım, kocadım.”

yagı bol-¹⁰⁴ düşman olmak (KT D 9, 10, 34, 39, KT K 1, 2, 4, BK D 9, (2), 26, 29, 30, T1 D 3, O 5,10)

yër bayırku ulug érkin yagı boltı (KT D 34) “Yer Bayırkuların ulu Érkin’i düşman oldu.”

---

¹⁰¹ TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 424; ÇİÇEKLi: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 112; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

¹⁰² TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 424; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 145; ÇİÇEKLi: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 113.

¹⁰³ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 467; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine”, 91; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

¹⁰⁴ TEKİN: *OTG*: 94; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine”, 90; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

anta kėsre kara türgėş bodun yağı bolmuş (KT D 39) “Ondan sonra avam Türğėş halkı düşman oldu.”

altı otuz yaşıma çık bodun kırkız birle yağı boltı (BK D 26) “Yirmi altı yaşımıdayken Çik halkı Kırgızlarla düşman oldu.”

bir yaşıma karluk bodun buşsuz [er]ür barur erkli yağı boltı (BK D 29) “Bir yaşımıdayken Karluk halkı sıkıntısızca hareket eder hâle geldi, (bundan dolayı) düşman oldu.”

küni tegdök için yağı boltı (BK D 30) “Haset düştüğü için düşman oldular.”

yavız bol-¹⁰⁵ perişan olmak, kötü durumda olmak (BK K 32)

yadag yavız boltı tęp algalı kelti ““Yaya olanları perişan oldu” diyerek ele geçirmeye geldiler.”

yavlak bol-¹⁰⁶ kötü duruma gelmek, kötülemek (KT K 7, 11, BK D 30-31)

türük bodun adak kamşattı yavlak boltaçı erti (KT K 7) “Türk halkı sarsıldı, kötü duruma gelecekti.”

ėki şad ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yavlak boltaçı tęp sakıntım (KT K 11) “İki Şad başta olmak üzere kardeşlerim, oğullarım, beylerim, halkım kötü duruma gelecek diye düşündüm.”

yay bol-¹⁰⁷ yaz mevsimi olmak, yaz gelmek (BK B 3)

yay bolsar üze t[enri] “Yaz geldiğinde yukarıda gökyüzü”

yok bol-¹⁰⁸ yok olmak, ölmek (KT D 11, KT K 3, BK D 10, 28, 33, 40, BK G 9, T1 B 3, T1 K 7, O 1 KÇ B 3)

¹⁰⁵ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 452, 500; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine”, 90.

¹⁰⁶ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 452, 500; KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine”, 91; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

¹⁰⁷ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 539.

¹⁰⁸ CLAUSON: *EDPT*: 331^a; TEKİN: *OTG*: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 457; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 210; KARABEYOĞLU: *yok bolma-* (KARABEYOĞLU: Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine: 91); DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

türük bodun yok bolmazun (KT D 11) “Türk halkı yok olmasın.”

türük bodun ölteçi erti yok boltaçı erti (BK D 33) “Türk halkı ölecek, yok olacaktı.”

[karluk] êltever yok bolmuş inisi korg[anka tezip barmış] (BK D 40) “Karluk Êlteveri yok olmuş, kardeşi de bir kaleye kaçıp gitmişti.”

ulug oglum agrıp yok bolça kug seşünüg balbal tike bértim (BK G 9) “Büyük oğlum hastalanıp, vefat edince General Ku’yu balbal (olarak) dikiverdim.”

ulug küli çor sêkiz on yaşap yok bol[tı] (KÇ B 3) “Yüce Küli Çor 80 yıl yaşayıp vefat etti.”

yut bol-¹⁰⁹ kıtlık olmak, aç olmak (BK D 31)

amgı korıgan kışladokda yut boltı “Amgı kalesinde kışlarken kıtlık oldu.”

İsim ya da isim soylu + *kıl-*

balbal kıl-¹¹⁰ savaşta öldürülen düşman askerini temsil eden taştan heykel dikmek, balbal dikmek (BK G 7)

alp erin ölörüp balbal kulu bértim “Yiğit askerlerini öldürüp balbal (olarak) dikiverdim.”

bay kıl-¹¹¹ zengin kılmak, zengin etmek (KT D 16, 29, KT G 10, BK D 14, 23, BK K 7)

türük bodunug yiçe êtdi [yiçe] igitti çıgañug [bay kılta azıg üküş kılta] (KT D 16) “Türk halkını yeniden düzenledi, geliştirdi. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı.”

yalañ bodunug tonlug kıltañ çıgañ bodunug bay kıltañ (KT D 29) “Sırtı açık olan halkı giyimli, yoksul olan halkı zengin ettim.”

¹⁰⁹ KARABEYOĞLU: “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine”, 89.

¹¹⁰ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 503, 530.

¹¹¹ TEKİN: *OTG*: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 526; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

yok çıgañ bodunug kop kuvratdım çıgañ bodunug bay kılum az bodunug üküş kılum (KT G 10) “Kağan olduktan sonra yoksul ve fakir olan halkı derleyip topladım. Yoksul halkı zengin ettim, az olan halkı çoğalttım.”

baz kıl-¹¹² bağımlı kılmak (KT D 2, 15, 29-30, BK D 3, 13, 24, BK K 10)

tört bulundakı bodunug kop almış kop baz kılmuş (KT D 2) “Dört taraftaki halkları tamamen ele geçirmişler, bağımlı kılmışlar.”

tenri yarlıkadok üçün elligig ellsiretmiş kaganlığıg kagansıratmış yagıg baz kılmuş (KT D 15) “Tanrının lütfuyla devletliyi devletsiz, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış.”

bujsuz kıl-¹¹³ çoğaltmak, artırmak (harf. ‘sıkıntısız, meşakkatsiz kılmak’) (BK K 12)

kök teyenin türküme bodunuma kazganu bértim eti bértim bujsuz kılum “Gök renkli sincap (kürklerini) halkım ve kavmim için kazandım, elde ettim. Çoğalttım, artırdım.”

bulun kıl-¹¹⁴ tutsak etmek (KÇ B 5, KÇ D 10)

oglın kisisin bul[u]n kıl[ıp...] “Çocuklarımı, karısını tutsak edip”

kul kıl-¹¹⁵ köle yapmak (BK D 7, 20)

beglik urı oğluñın kul kılın (BK D 7) “Beyliğe yakışır oğullarınız köle oldu.”

küñ kıl-¹¹⁶ cariye yapmak (BK D 7, 20)

eşilik kız oğlın küñ kılın (BK D 7) “Hanımefendiliğe yakışır kız evlatları cariye olmuş.”

ot suv kıl-¹¹⁷ birbirine düşman etmek (harf. ‘ateş (ve) su kılmak’) (KT D 27, BK D 22)

¹¹² CLAUSON: *EDPT*: 388^a; TEKİN: *OTG*: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 489; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹¹³ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 473.

¹¹⁴ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 504.

¹¹⁵ TEKİN: *OTG*: 94; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 505; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹¹⁶ TEKİN: *OTG*: 94; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹¹⁷ TEKİN: “Köktürk Yazıtları Üzerindeki Deyimler Üzerine (2)”, 424; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 156; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; ÇİÇEKLI: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 114.

ança kazganıp biriki bodunug ot suv kılmadım (KT D 27) “Öylece çalışıp birleşik halkları ateş (ve) su gibi (birbirlerine) düşman etmedim.”

timag kıl- saygı göstermek (BK G 14-15)

kañım kaganka ertinju ertinju timag kılıtı “Hakan babama pek çok saygı gösterdiler.”

tonlug kıl-¹¹⁸ giyimli kılmak (BK D 23)

yalañ bodunug tonlug kılıtım “Sırtı açık halkı giyimli kıldım.”

uruş kıl-¹¹⁹ savaşmak (O K 2)

evke tegdöküm uruş kılıp “Karargâha saldırdığım, savaşım”

üküş kıl-¹²⁰ çoğaltmak (KT D 16, 29, KT G 10, BK D 14, 24, BK K 7)

azıg üküş kılıtı (KT D 16) “Azı çoğalttı.”

az bodunug üküş kılıtım (KT G 10) “Az olan halkı çoğalttım.”

yagısız kıl-¹²¹ düşmansız kılmak (KT D 30, BK D 24)

tört bulundakı bodunug kop baz kılıtım yagısız kılıtım (KT D 30) “Dört taraftaki halkı tamamen bağımlı, düşmansız kıldım.”

yëg kıl-¹²² iyi etmek (KT D 29, BK D 24)

ıgar elligde ıgar kaganlıgda yëg kılıtım (KT D 29) “Güçlü ülkesi, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım.”

yok kıl-¹²³ yok etmek (BK G 4)

yutuzın yok kıldım “Kadınlarımı yok ettim.”

¹¹⁸ BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹¹⁹ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 510, 539.

¹²⁰ DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹²¹ DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹²² DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹²³ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 468, 551; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 210.

İsim ya da isim soylu + *kış-*

balbal kış-¹²⁴ savaşta öldürölen düşman askerini temsil eden taştan heykel dikmek, balbal dikmek (O 3)

alp erin balbal kışdı türük bodun atı yok bolu barmış erti “Cesur adamlarını balbal yaptı. Türk halkının adı yok olup gidiyor imiş.”

kagan kış-¹²⁵ kağın yapmak (T1 B 5, T1 B 6)

ayığması ben ertim bilge tuñukuk kagan mı kışayın tédim sakıntım (T1 B 5) “Danışmanı bendim, Bilge Tunyukuk. “Hakan mı yapayım?” dedim. Düşündüm.”

özüm ök kagan kışdım (T1 B 6) “Kendim hakan yaptım.”

yok kış-¹²⁶ yok kılmak (KT D 32, BK D 25, T 11, 12)

ol süğ anta yok kışdımız (KT D 32) “O orduyu orada yok ettik.”

İsim ya da isim soylu + *olor-*

kagan olor- kağın olmak (KT D 5 (2), 16 (2), 17, 27, KT G 9 (2), BK D 2, 6 (2), 14 (2), 22, 36, BK G 9, BK K 7, 9, T1 G 2)

eçim kagan olortokda özüm tarduş bodun üze şad ertim (KT D 17) “Hakan amcam tahta oturduğunda ben Tarduş halkının başına şaddım.”

men özüm kagan olortokuma yer sayu (KT D 27) “Ben hükümdar olduğumda, her yana...”

men tokuz yégirmi yıl şad olortum tokuz [yégir]mi yıl kagan olortum (BK G 9) “Ben on dokuz yıl şad olarak (ilaveten) on dokuz yıl (da) kağın olarak görev yaptım.”

¹²⁴ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 503, 530.

¹²⁵ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 89; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹²⁶ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 468, 551; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 510; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

teñri yarlık[adokın için öz[üm kutum bar için k[agan olort[um] kagan olorup yok çığań bodunug kop kuvrattım (BK K 7) “Tanrı lütfettiği için, talihli olduğum için kağan olarak tahta çıktım. Kağan olduktan sonra yoksul ve fakir olan halkı tümüyle bir araya getirdim.”

küreg savı antag tokuz oguz antag tokuz oguz bodun üze kagan olorttı tır tavgaçgaru kunı señünüg idmiş kitanğaru tonra semig idmiş (T1 G 2) “Kaçağın verdiği bilgiler şunlarmış: “Tokuz Oğuz halkının başına bir kağan geçti” der. Çin’e General Ku’yu, Kıtanylara Tongra Sem’i göndermişler.”

şad olur- şad olmak (BK D 15, BK G 9)

tarduş bodun üze şad olortum (BK D 15) “Tarduş halkının başına şad olarak geçtim.”

men tokuz yegirmi yıl şad olortum (BK G 9) “Ben on dokuz yıl şad olarak görev yaptım.”

tün udıma- küntüz olorma-¹²⁷ gece gündüz çalışmak, geceyi gündüze katmak, büyük çaba göstermek (harf. ‘gece uyumamak gündüz oturmamak’) (KT D 27, BK D 22, T2 D 1-2)

türük bodun için tün udımadım küntüz olormadım (KT D 27) “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz dinlenmedim.”

tün udımatı küntüz olormatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bértim (T2 D 1-2) “Gece uyumadan, gündüz oturmadan kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.”

İsim ya da isim soylu + olort-

kagan olort- kağan olarak tahta çıkarmak (KT D 26, 27, BK D 21)

türük bodun atı küsi yok bolmazun teyin özümün ol teñri kagan olortdı (KT D 26) “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye o Tanrı beni hakan olarak tahta oturttu.”

¹²⁷ TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 425; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 191; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 113.

men özüim kagan olortokuma yer sayu (KT D 27) “Ben hakan olduğumda, her yana...”

İSİM YA DA İSİM SOYLU + YARI YARDIMCI FİİL¹²⁸

İsim ya da isim soylu + *avla-*

av avla- ava çıkmak (KÇ B 9)

sünjüş bolsar çerig eter erti av avlasar ermeli teg erti “Savaş olsa askeri düzenlerdi. Ava çıksa hızlı koşan at gibiydi.”

İsim ya da isim soylu + *bas-*

uda bas- uykuda basmak (KT D 35, 37, BK D 27 (2))

kögmen yışığ toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız (KT D 35) “Kögmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda bastık.”

ertiş ügüzüg keçe yorıdımız türgüş bodunug uda basdımız türgüş kagan süsi bolçuda otça borça kelti (KT D 37) “İrtiş ırmağını geçerek ilerledik. Türgüş halkını uykuda basdık. Türgüş hakanının ordusu Bolçu’da ateş ve şimşek gibi geldi.”

İsim ya da isim soylu + *bedizet-*

bediz bedizet- süs yaptırmak (KÇ D 12)

ışvara bilge küli çorug yoglattı bedizin bedizetti “Işvara Bilge, Küli Çor’un cenaze törenini düzenledi. Süslemelerini yaptırdı.

İsim ya da isim soylu + *bër-*

āt bër¹²⁹ ad vermek (KT B, BK D 41, BK K 13, KÇ B 1)

¹²⁸ “yarı yardımcı fiil” terimi Tahsin BANGUOĞLU’nun *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasından alınmıştır.

inençu apa yargan tarkan ātıg [bè]rtim [an]ı ögtürt[üm] (KT B) “İnençu Apa Yargan Tarkan unvanını verdim, onu yücelttim.”

kara bodun kaganım kelti tēp ög[irip sevinti] [...] ka at bērtim (BK D 41) “Avam halkı “Kağanım geldi” deyip, sevinip mutlu oldu. [...] ad verdim.”

ap[a tarkan] çıkan tuñukuk ātıg bērmış (KÇ B 1) “Apa [Tarkan] yeğenine Tunyukuk adını vermiş.”

bilig bēr-¹³⁰ akıl vermek (T1 B 6)

teñri bilig bērtök üçün özüm ök kagan kışdım “Tanrı (bana) akıl verdiği için (onu) kendim hakan yaptım.”

iş bēr- hizmet etmek (O 6)

teñrikenke işig bērtin tēyin yarlıkamış şad atıg anta bērmış ““Efendimize hizmet ettin” diye buyurup Şad unvanını vermiş.”

iş küç bēr-¹³¹ hizmet etmek (KT D, 8, 9, 10, 30, KT B, BK D 7-8, BK D 9 (2), T2 D 2, O 5, 9, 10, 11)

elig yıl işig küçüg bērmış (KT D 8) “Elli yıl hizmet etmişler.”

kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg bēür men tēr ermiş ança tēp tavgaç kaganka yağı bolmış (KT D 9) ““Başında hakanı olan halktık, hakanım nerede? Hangi hakana hizmet ediyorum?” der imiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuşlar.”

bonça işig küçüg bērtökgerü sakınmatı türük bodun ölöreyin urugsıratayın tēr ermiş yokadu barır ermiş (KT D 10) “(Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim” demiş. (Türkler) yok olup gidiyormuş.”

¹²⁹ BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

¹³⁰ BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 92.

¹³¹ ŞEN: *işig küçüg ber-* (ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 112); BAYRAKTAR: *işig küçüg bēr-* (BAYRAKTAR: *Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler*: 92).

inim kül tegin işig küçüg bértök için türük bilge kagan [ay]okı[η]a inim kül teginig küzedü olort[um] (KT B) “Küçük kardeşim Kül Tegin hizmet ettiği için Türk Bilge Kağan’ın (ülkesine) kardeşim Kül Tegin’i gözeterek (hükümdar olarak) oturdum.”

kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bértim (T2 D 2) “Kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.”

küç bér-¹³² güç vermek (KT D 12, BK D 11, 32)

teñri küç bértök için kañım kagan süsi böri teg ermiş yağısı koñ teg ermiş (KT D 12) “Tanrı güç verdiği için hakan babamın askerleri kurt, düşmanları koyun gibiymiş.”

[teñri] küç bértök için anta sançdım (BK D 32) “Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım.”

İsim ya da isim soylu + bitit-

beñgü taş tokıt- bitit- mezar yazıtı dikdirmek ve yazdırmak (BK K 15, KT G 13)

ança ériğ yerte beñgü taş tokıtdım bitidim anı körüp ança biliğ (KT G 13) “Böylesi ulaşılabilir bir yerde mezar yazıtı dikdirdim ve yazdırdım. Onu görüp böylece bilin.”

[ériğ yerte erser ança ériğ yerte beñgü taş] tokıttım bitidim bu[nı körüp ança biliğ ol] (BK K 15) “Ulaşılabilir yerde ise böylesi ulaşılabilir bir yerde mezar yazıtı dikdirdim ve yazdırdım. Bunu görüp böylece bilin.”

İsim ya da isim soylu + buntut-

usın buntut-¹³³ aklını başından almak (T1 D 2)

üç otuz balık sıdı usın buntutu yurtda yatu kalur erti “Yirmi üç şehri harap ettim. Akıllarını başlarından alıp ortalıkta kala kaldılar.”

¹³² BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 93.

¹³³ *usın buntut-* ibaresinin yapısıyla ilgili bk. TEKİN: “Some Remarks On The Tunyukuk Incription”, 215; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 196.

İsim ya da isim soylu + *ên-*

balıkdaki taşık- tagdaki ên-¹³⁴ sağda solda kalanlar toplanmak, bir araya gelmek (harf. ‘şehirdekiler dışarı çıkmak, dağdakiler inmek’) (KT D 12, BK D 10-11)

kü eşidip balıkdaki taşıkmiş tagdaki ênmiş têrilip yétmiş er bolmuş (KT D 12) “Haberi işitince bir araya gelmişler, toplanıp yetmiş kişi olmuşlar.”

İsim ya da isim soylu + *ertür-*

yog ertür- cenaze töreni düzenlemek (BK G 10)

lagzın yıl bêşinç ay yéti otuzka yog ertürtüm “Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze törenini düzenledim.”

édgü élişe kentü yaşıltıñ yavlak kigürtün (KT D 23) “İyi (durumdaki) ülkene kendin hata yaptın (ve) nifak soktun.”

İsim ya da isim soylu + *ét-*

timag ét- saygı göstermek, hürmet etmek (BK G 15)

türük beglerin bodunun ertiñü timag étdi “Türk Beyleri ve halkı fazlasıyla saygı gösterdiler.”

törö ét- yasaları düzenlemek, kanun yapmak (BK D 4)

élig tutup törög étmiş “Ülkeyi yönetip, yasaları düzenlemişler.”

İsim ya da isim soylu + *kal-*

ıda taşda kal-¹³⁵ dağda bayırda kalmak (T1 B 4)

¹³⁴ TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (1)”, 374; ÖLMEZ: *METY*: 44; ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 60; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 113.

¹³⁵ ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 107.

ida taşta kalmışı kuvranıp yęti y¼z boltı “Dağda bayırda kalanlar toplanıp yedi y¼z kişi oldular.”

idisiz kal-¹³⁶ sahipsiz kalmak (KT D 20, BK D 16, 17)

kögmen yer suv idisiz kalmazun (KT D 20) “Kögmen toprakları sahipsiz kalmasın.”

eçü[miz apamız tutmuş ye]r suv [idi]siz kalmazun (BK D 16) “Atalarımızın, dedelerimizin sahip olduğu topraklar sahipsiz kalmasın.”

İsim ya da isim soylu + *kamşat-*

adak kamşat-¹³⁷ sarsılmak, şaşırmak, morali bozulmak (KT K 7, BK D 30)

türük bodun adak kamşattı yavlak boltaçı (KT K 7) “Türk halkı sarsıldı, kötü duruma gelecekti.”

İsim ya da isim soylu + *kazgan-*

ël kazgan- toprak elde etmek, fethetmek (BK D 8)

ellig bodun [ertim elim amtı kanı kemke elig kazganur men ter ermiş] ““Ülkesi olan bir halktım, ülkem şimdi nerede! Kimin için toprak kazanıyorum?” demiş.”

İsim ya da isim soylu + *kigür-*

yavlak kigür-¹³⁸ nifak sokmak, kötülük sokmak (KT D 23, BK D 19)

ëdgü ëlięe kentü yaņıltıņ yavlak kigürtüņ (KT D 23) “İyi (durumdaki) ülkene kendin hata yaptın (ve) nifak saktun.”

İsim ya da isim soylu + *kör-*

¹³⁶ BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 93.

¹³⁷ TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (1)”, 373; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 64; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 113.

¹³⁸ ŞİRİN: *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*: 63; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 113.

emgek kör-¹³⁹ sıkıntı çekmek (KT D 19, BK D 16)

on ok bodun emgek körti (KT D 19) “On-ok halkı sıkıntı çekti.”

İsim ya da isim soylu + *kötür-*

yügerü kötür-¹⁴⁰ yükseltmek, niteliğini artırmak, güç vermek (harf. ‘yukarı götürmek’) (BK D 10)

kañım eltəriş kaganıg ögüm elbilge katunug teñri töpösinde tutup yügerü kötürdi
“Babam Êltəriş Kağanı annem Êlilge hatunu Tanrı tepelerinden tutup yukarı yükseltti.”

İsim ya da isim soylu + *ötün-*

ötünç ötün- rica etmek, arz etmek (T1 G 8)

kaganım ben özüm bilge tuñukuk ötüntök ötünçümün eşidü berti “Hakanım benim, Bilge Tunyukuk’un arz ettiklerini dikkate aldı.”

İsim ya da isim soylu + *sı-*

savın sı-¹⁴¹ üzme, gücendirmek, hatrını kırmak (harf. ‘sözünü kırmak’) (KT G 11-12, BK K 14)

tavgaç kaganta bedizçi kelürtüm bedizettim meniñ savımın sımadı tavgaç kaganıñ içreki bedizçiğ ıdtı (KT G 11-12) “Çin hakanından süsleme ustası getirtim, süslettim. Çin hakanı benim sözümü kırmadı.”

savımın sımadı içreki bedizçiğ ıdtı (BK K 14) “Sözümü kırmadı, sarayındaki has sanatçısını yolladı.”

¹³⁹ CLAUSON: *EDPT*: 742^{a/körgü} ; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 100; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 93.

¹⁴⁰ ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 214; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 114.

¹⁴¹ TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2), 425.”; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 164; ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 114.

İsim ya da isim soylu + *sökür-*

başlıgıg yüküntür- tizligig sökür-¹⁴² liderlere baş eğdirmek, güçlülere diz çöktürmek (KT D 2, BK D 3, BK K 10)

sü sülepen tört bulııdaki bodunug kop almış kop baz kalmış başlıgıg yüküntürmış tizligig sökürmış (KT D 2) “Ordular gönderip dört taraftaki halkları tamamen ele geçirmişler, bağımlı kılmışlar. Mağrurlara baş eğdirmişler, güçlülere diz çöktürmüşler.”

tört [bulııdaki bodunug] baz [kılm b]aş[l]ıgıg yüküntürtüm tizligig sökürtüm (BK K 10) “Dört taraftaki halkı bağımlı kıldım. Liderlere baş eğdirdim, güçlülere diz çöktürdüm.”

İsim ya da isim soylu + *sület-*

sü sület- asker sevk ettirmek, asker çıkartmak (T2 B 8)

on ok süsin sületdim “On Ok askerlerini sevk ettirdim.”

İsim ya da isim soylu + *sünüş-*

sünüş sünüş- savaşmak, savaşa katılmak (KT D 15, 40, BK D 13, 34, KÇ B 11)

kırk artokı yėti yolu sülemış yėgirmi sünüş sünüşmış (KT D 15) “Kırk yedi kez sefere çıkmış, yirmi (kez) savaşmış.”

uluğ sünüş sünüşmış alp şalçı ak atın binip tegmış (KT D 40) “Büyük bir savaş olmuş. Yiğit Şalçı beyaz atına binip hücum etmiş.”

aguda eki uluğ sünüş sünüşdüm süsin bu[z]dum elin anta altım (BK D 34) “Agu’da iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozguna uğrattım. Orada ülkesini ele geçirdim.”

¹⁴² TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 423; ÖLMEZ: *METY*: 44; ŞEN: *başlıgıg yüküntürmek- (Başlıya baş eğdirmek) Karşısındakini itaat ettirmek; tizligig sökür- (Dizliye diz çöktürmek) İtaat ettirmek* (ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 82, 186); ÇİÇEKLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 114.

İsim ya da isim soylu + taşık-

sü taşık- ordu göndermek, asker çıkarmak (T1 K 9)

üç küreg ki[ş]i kelti savı bir kaganı sü taşıkdı “Üç casus geldi. Sözleri aynı(ydı):
“Kağanları orduyu gönderdi.””

İsim ya da isim soylu + teg-

ödiğe küni teg-¹⁴³ gönlüne haset değmek (BK D 29-30)

teñri yer bulgakın için ödiğ[e] küni tegdök için yağı boltı “Gök (ile) yer (arasında)
karışıklık çıktığı için, gönüllerine haset değdiği için düşman oldular.”

halktım, ülkem şimdi nerede! Kimin için toprak kazanıyorum?” demiş.”

İsim ya da isim soylu + tik-

balbal tik- balbal dikmek (KT D 16, KT D 25, BK D 13, 20, BK G 9)

kañım kaganka başlayı baz kaganı balbal tikmiş (KT D 16) “Babam kağana ilk önce
Baz Kağanı babal dikmiş.”

kuğ señünüg balbal tike bėrdim (BK G 9) “General ku’yu balbal (olarak) dikiverdim.

İsim ya da isim soylu + tokıt-

taş tokıt- yazıt dikdirmek (KT G 12, BK K 14)

taş tokıttım köñülteki savımın urturtum (KT G 12) “Yazıt diktirdim (ve) gönlümden
geçen sözleri yazdırdım.”

İsim ya da isim soylu + tut-

¹⁴³ TEKİN: Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 425; ÇİÇEKLI: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 115.

ël tut-¹⁴⁴ yurt edinmek, ÷lke kurmak, ÷lke yönetmek (KT D 3, KT G 4, 8, BK D 4, BK K 3, 6, 8, BK G 9)

ël tutsık yër ötügen yış ermiş (KT G 4) “Yurt edinecek topraklar Ötüken dağlarıymış.”

ötügen yış olorsar beñgü ël tuta olortaçı sen (KT G 8) “Ötüken dağlarında yaşarsan kurduğun devlet sonsuza dek yaşayacak.”

ëlig tutup törö[g ëtmiş (BK D 4) “Devleti yönetip yasaları düzenlemişler.”

türük bodunug tērip [ë]l tutsıkiñın bonta urtum yañılıp ölsikiñin [yeme] bont[a urt]um (BK K 8) “Türk halkını derleyip ÷lke kuracağınızı buraya yazdım, hata edip öleceğinizi de buraya kazıdım.”

men tokuz yëğirmi yıl şad olortum tokuz [yëğir]mi yıl kagan olortum ël tutdum (BK G 9) “Ben on dokuz yıl şad olarak (ilaveten) on dokuz yıl (da) kağan olarak görev yaptım. Devlet yönettim.”

öz içi taşın tut-¹⁴⁵ arada kalmak, kapana kısılmak (harf. ‘kendimizi içeri (ve) dışarı(da) tutmak’) (T1 G 6)

öz içi taşın tutmuş teg biz “Kendi kendimizi kapana kısıtırmış gibiyiz.”

yër suv tut-¹⁴⁶ toprak edinmek, yurt tutmak, yerleşmek (BK D 16)

eçü[miz apamız tutmuş yë]r suv [idi]siz kalmazun “Atalarımızın, dedelerimizin yurt edindiği topraklar sahipsiz kalmasın.”

İsim ya da isim soylu + urtur-

bediz urtur- süsletmek (BK K 14)

için taşın adınçig bediz u[rturt]um “İçini dışını muazzam şekilde süslettim.”

¹⁴⁴ ÇETİN: “Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler”, 84; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹⁴⁵ ÇİÇEKİLİ: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 114; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

¹⁴⁶ ÇETİN: “Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler”, 85; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 91.

İsim ya da isim soylu + üntür-

tañ üntür-¹⁴⁷ tan atmak (T1 K 11)

bolçuka tañ üntürü tegdimiz “Bolçu’da tan atarken hücum ettik.”

İsim ya da isim soylu + yori-

taşra yori-¹⁴⁸ isyan etmek (KT D 11-12, BK D 10)

kañım kagan yèti yègirmi erin taş[ık]m[ış taşra] yo[rı]yur (KT D 11-12) “Hakan babam on yedi adamıyla isyan etmiş.”

İsim ya da isim soylu + yorit-

sü yorit- ordu sevkettirmek (T1 K 1, 11)

ötüntüm sü yorıtım (T1 K 1) “Durumu arz ettim. Orduyu sevkettirdim.”

sü yorılım tèdeçi unamañ ol savıg eşidip sü yorıtım (T1 K 11) ““Ordu sevkedelim.” diyecek olursa desteklemeyin.” Bu haberi işitince orduyu sevkettim.”

İsim ya da isim soylu + yügürt-

kızıl kan töküt- kara ter yügürt-¹⁴⁹ zahmet ve fedakarlıklara katlanmak (harf. kızıl kan dökmek, kara ter akıtmak) (T2 D 2)

kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bërtim (T2 D 2) “Kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.”

İsim ya da isim soylu + yüküntür-

¹⁴⁷ CLAUSON: *EDPT*: 510^b; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 177.

¹⁴⁸ BAYKARA: “Taşra Yoruyur”, 219-221.

¹⁴⁹ ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 123.

tizlig sökür- başlıg yüküntür- güçlülere diz çöktürmek, liderlere boyun eğdirmek (KT D 15, 18, BK D 13, 15-16)

teyri yarlıkadok üçün élligig élsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kalmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntürmiş (KT D 15) “Tanrı buyurduğu için ülkeli olanı ülkesiz, hakanı olanı hakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, güçlülere diz çöktürmüş, liderlere boyun eğdirmiş.”

üç yègirmi sünüşdümüz élligig élsiretdimiz kaganlıgıg kagansıratdımız tizligig sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz (KT D 18) “On üç kez savaştık. Ülkeli olanı ülkesiz, hakanı olanı hakansız bıraktık. Güçlülere diz çöktürdük, liderlere boyun eğdirdik.”

ASIL FİİL + TASVİR FİİLİ

Asıl fiil + Tasvir fiili şeklinde oluşturulan birleşik fillerin şu türleri vardır: 1. Ünlülü zarf-fiil + Tasvir fiili, 2. -sA ekli zarf-fiil + Tasvir fiili, 3. -(X)p ekli zarf-fiil + Tasvir fiili, 4. (+gAll) ekli zarf-fiil + Tasvir fiili 5. Ünlülü zarf-fiil + Yarı tasvir fiili, 6. -(X)p ekli zarf-fiil + Yarı tasvir fiili, 7. Kip ekli asıl fiil + Yarı tasvir fiili.

ÜNLÜLÜ ZARF-FİİL + TASVİR FİİLİ

Ünlülü Zarf-Fiil + *bar-*

adrılı bar- ayrılıp gitmek (O 12)

külüğ [alp] ka[gan]ımda adrılı bardınız “Şöhretli, cesur hakanımdan ayrılıp gittiniz.”

atı yok bolu bar- adı yok oluvermek (O 3)

alp erin balbal kışdı türük bodun atı yok bolu barmış erti “Cesur adamlarını balbal yaptı. Türk halkının adı yok olup gidiyor imiş.”

uç̡a bar-¹⁵⁰ ölmek, vefat etmek (KT D 16, 24, KT G-D, BK D 13, 20, BK G 10)

eçim kagan uç̡a bardı (KT D 24) “Hakan amcam vefat etti.”

kañım kagan [èlig törüg kazganıp uç̡a barmış] (BK D 13) “Hakan babam, devleti ve ülkeyi düzenleyip vefat etmiş.”

kañ[ım k]agan [ı]t yıl onunç ay altı otuzka uç̡a bardı (BK G 10) “Hakan babam köpek yılının onuncu ayının yirmi altıncı gününde vefat etti.”

yèlü bar-¹⁵¹ dörtnala gitmek (T1 K 3)

kün yeme tün yeme yèlü bardımız “Gece gündüz demeden dörtnala giderek ulaştık.”

yokadu bar-¹⁵² yok olup gitmek (KT D 10)

türük bodun ölöreyin urugsıratayın tēr ermiş yokadu barır ermiş ““Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim” demiş. (Türkler) yok olup gidiyormuş.”

Ünlülü Zarf-Fiil + *bèr-*

alı bèr-¹⁵³ alıvermek (KT D 8, BK D 8, BK K 9, 10 (2))

tavgaç kaganka èlin törösın alı bèrmiş (KT D 8) “Çin hakanı için ülkelerini, yasalarını alıvermişler.”

men türgèş kaganka kız[ın] ertinju ulug törön alı bèrtim (BK K 9) “Ben Türgèş hakanının kızını büyük bir törenle alıverdim.”

basa bèr- yardım etmek (T2 B 3)

teñri umay idok yèr suv basa bèrti “Tanrı Umay ve kutsal yer su (ruhları bize) yardım etti.

¹⁵⁰ TEKİN: OTG: 98; ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 193; TEKİN: “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine (2)”, 426; ÇIÇEKLI: “Eski Türkçenin Söz Varlığında “Deyimler” Üzerine”, 114; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 88.

¹⁵¹ TEKİN: OTG: 95.

¹⁵² DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 512; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 88.

¹⁵³ TEKİN: OTG: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

êşidü bër-¹⁵⁴ işitivermek, dikkate almak (T1 G 8)

ben özüm bilge tuñukuk ötüntök ötüñçümin êşidü berti “Benim, Bilge Tunyukuk’un arz ettiklerini dikkate aldı.”

êti bër-¹⁵⁵ düzenleyivermek (KT D 1, BK D 3, BK K 12)

türük bodunıñ élin törösın tuta bërmiş êti bërmiş (KT D 1) “Türk halkının ülkesini yönetmişler, yasalarını düzenlemişler.”

kazganu bër-¹⁵⁶ elde etmek, kazanıvermek (BK G 10, BK K 12)

türküme bodunuma yégin ança kazganu bértim (BK G 10) “Halkım için daha iyisini elde ettim.”

kılu bër-¹⁵⁷ yapıvermek (BK G 7)

alp erin ölörüp balbal kılu bértim “Yiğit askerlerini öldürüp balbal yapıverdim.”

süleyü bër-¹⁵⁸ sefer etmek (KT D 8 (2), BK D 8 (2))

kün tuğsıkda bökküli kaganka tegi süleyü bërmiş kurıgaru temir kapıgka tegi süleyü bërmiş (KT D 8) “Doğuda gün doğusundan Bökküli hakanına kadar batıda Demir Kapı’ya kadar sefer etmişler.”

tike bër-¹⁵⁹ dikivermek (BK G 9, 11)

kug señünüg balbal tike bértim (BK G 9) “General Ku’yu balbal (olarak) dikiverdim.”

yog yıparıg kelürüp tike berti (BK G 11) “Cenaze tütsüleri getirip dikiverdiler.”

¹⁵⁴ GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 88.

¹⁵⁵ TEKİN: *OTG*: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

¹⁵⁶ TEKİN: *OTG*: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

¹⁵⁷ TEKİN: *OTG*: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79.

¹⁵⁸ TEKİN: *OTG*: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 87.

¹⁵⁹ TEKİN: *OTG*: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

tuta bër-¹⁶⁰ ele almak, yönetmek, tutuvermek (KT D 1, BK D 3)

türük bodunıñ élin törösın tuta bërmiş éti bërmiş (KT D 1) “Türk halkının ülkesini yönetmişler, yasalarını düzenlemişler.”

Ünlülü Zarf-Fiil + *élt-*

süre élt-¹⁶¹ sürüvermek, sürgün etmek (KT D 23, BK D 19)

sühüglüg kantan kelipen süre éltidi (KT D 23) “Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi toprağınızdan) sürüverdi?”

yaña élt-¹⁶² dağıtmak, bozguna uğratmak (KT D 23, BK D 19)

yaraklıg kantan kelip yaña éltidi (KT D 23) “Silahlı (düşmanlar) nereden gelip (sizi bozguna uğrattı?)”

Ünlülü Zarf-Fiil + *ıd-*

ertürü ıd-¹⁶³ ulaştırmak, eriştirmek (KT D 40)

kül teginig az erin ertürü ıdtımız “Kül Tegin’i az askerle gönderdik.”

ıçgını ıd-¹⁶⁴ elden çıkarmak (KT D 6, BK D 7)

türük bodun élledök élin ıçgını ıdmış “Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış.”

ıçgını ıd- elden çıkarmak, kaybetmek (O 2)

kaganladok kaganıg ıçgını ıdmış “Hakan yaptığı hakanını kaybetmiş.”

sança ıd-¹⁶⁵ mızraklayıvermek (KÇ D 7)

¹⁶⁰ TEKİN: OTG: 95; GENÇER: “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber- / bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, 79; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 87.

¹⁶¹ TEKİN: OTG: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

¹⁶² TEKİN: OTG: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

¹⁶³ TEKİN: OTG: 95.

¹⁶⁴ TEKİN: OTG: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 88.

sança ıdıp topulu ünti “Mızraklayıp delip çıktı.

yitürü id-¹⁶⁶ kaybetmek, yitirmek (KT D 7, BK D 7)

kaganladok kaganın yitürü idmiş (KT D 7) “Hakan yaptığı hakanını kaybetmiş.”

Ünlülü Zarf-Fiil + *kel-*

basa kel- baskın yapmak (BK D 32)

üç oguz süsi basa keldi “Üç Oğuz ordusu baskın yaptı.”

oza kel-¹⁶⁷ çıkagelmek (KT K 7)

oza [k]elmiş süsin kül tegin agıtıp “Kül Tegin çıkagelen düşman ordusunu püskürtürken...”

Ünlülü Zarf-Fiil + *kal-*

yatu kal-¹⁶⁸ kalakalmak (KT K 9, T1 D 2)

ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertinjiz (KT K 9) “Ölüsü ortalıkta kalakalacaktı.”

üç otuz balık sıdı usın buntutu yurtda yatu kalur erti (T1 D 2) “Yirmi üç kenti dağıttım. Akıllarını başlarından alıp (öylece) kalakaldılar.”

Ünlülü Zarf-Fiil + *kör-*

yélü kör-¹⁶⁹ acele etmek (T1 K 2)

buñadıp kagan yélü kör têmış “Hakan (bu duruma) sıkılıp “acele edin!” demiş.”

---

¹⁶⁵ DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

¹⁶⁶ TEKİN: *OTG*: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 88.

¹⁶⁷ BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 89.

¹⁶⁸ TEKİN: *OTG*: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 511.

¹⁶⁹ TEKİN: *OTG*: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 512; BAYRAKTAR: Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 88.

Ünlülü Zarf-Fiil + u-

artatı u-¹⁷⁰ bozabilmek, yıkabilmek (KT D 22, BK D 19)

üze teñri basmasar asra yer telinmeser türük bodun eliñin töröñin kem artatı udaçı erti (KT D 22) “Yukarıdaki gök çökmedikçe, alttaki yer delinmedikçe Türk halkı, ülkeni ve yasalarını kim bozabilir?”

étinü yaratınu u-¹⁷¹ örgütlemek, örgütlenmek, düzenlemek, yoluna koymak (KT D 10, BK D 9)

tavgaç kaganka yağı bolmuş yağı bolup étinü yaratınu umadok yana içikmiş (KT D 10) “Çin hakanına düşman olmuş. Düşman olup örgütlenemediğinden tekrar bağımlı olmuş.”

-(X)p ekli zarf-fiil + Tasvir fiili

-(X)p ekli zarf-fiil + bar-

tezip bar-¹⁷² kaçıp gitmek (KT D 34, BK D 37, 40, 41)

ulug érkin azkıña erin tezip bardı (KT D 34) “Ulu Erkin azıcık adamıyla kaçıp gitti.”

[karluk] éltever yok bolmuş inisi bir korıg[ka tezip barmış] (BK D 40) “Karlukların Élteveri, yok olmuş, küçük kardeşi de bir kaleye kaçıp gitmiş.”

korıgu éki üç kişiligü tezip bardı (BK D 41) “Muhafızları iki-üç kişiyle kaçıp gitti.”

-gAll ekli zarf-fiil + Tasvir fiili

¹⁷⁰ TEKİN: OTG: 95; DEMİRCİ: *Eski Türkçede Fiiler*: 512; BAYRAKTAR: “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, 89.

¹⁷¹ TEKİN: OTG: 95.

¹⁷² TEKİN: OTG: 99.

-gAll ekli zarf-fiil + bar-

yulıgalı bar- yağmalamaya gelmek, yağma etmek (BK D 32)

sınar süsi evig barkıg yulıgalı bardı “Askerlerinin yarısı evi barkı yağmalamaya gelmişti.”

-gAll ekli zarf-fiil + kel-

algalı kel- ele geçirmek, teslim almak (BK D 32)

üç oguz süsi basa kelti yadag yavız boltı tıp algalı “Üç Oğuz ordusu baskın yaptı. “Yaya olanlar kötü durumdadalar” diyerek ele geçirmeye geldiler.”

ÜNLÜLÜ ZARF-FİİL + YARI TASVİR FİİL

Ünlülü zarf-fiil + kir-

opulu kir- ileri atılmak, saldırmak (KÇ D 11)

yagıka yalıñus oplayu tegip opulu kirip özi kısğa kerkek boltı “Düşmana tek başına atak yapıp, saldırınca kendisi öldü.”

Ünlülü zarf-fiil + teg-

oplayu teg-¹⁷³ saldırmak, atılmak, atak yapmak, kendini tutamamak (KT D 32, KT K 2, KT K 3, KT K 5 (2), KÇ B 5, KÇ B 10, KÇ B 11, KÇ D 15, KÇ D 19, KÇ D 23)

kül tegin yadagin oplayu tegdi (KT D 32) “Kül Tegin yaya olarak öne atıldı.”

alp şalcı akın binip oplayu tegdi (KT K 2) “Alp Şalçı’nın beyaz atına binip saldırdı.”

¹⁷³ ŞEN: *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*: 155; SERTKAYA “Köl Tigin ve Köl-İç Çor Kitabelerinde Geçen *oplayu tegmek* Deyimi Üzerine”, 373-374.

yagıka yalñus oplayu tegip opulu kirip özi kısğa kergek boltı (KÇ D 23) “Yalnız atak yapıp, saldırınca kendisi öldü.”

NESNESİ EKSİK BİRLEŞİK FİLLER

(...) olort- (mezarını, kabrini) oturtmak, kurdurtmak, koydurtmak (KÇ 24)

kagan inisi el çor tegin kelip ulayu tört tegin kelip ışvara bilge küli çorug yoglattı bedizin bedzetti olorttı “Hakanın küçük erkek kardeşi El Çor Tegin ve diğer dört prens gelip Işvara Bilge Küli Çor’un cenazesini düzenledi. Süslemelerini süslettirip (kabrini) kurdurdu.”

(...) tokıt- (mezar yazıtı) diktirmek (KT G 13)

erig yerte erser ança erig yerte beñgü taş tokıttım bititdim (KT G 13) “Ulaşılabilir yerde ise, böylesi ulaşılabilir bir yerde mezar yazıtı dikdirdim ve yazdırdım.”

SONUÇ

Dil, değişim içinde olan sosyal bir varlık olarak tanımlandığından zamanın gereksinimlerine göre ortaya çıkan yeni sözcük ihtiyacını farklı türetim yolları ile karşılamaktadır. Bu nedenle sözcük türetme yöntemleri bir dilin söz varlığı içinde önemli bir yer tutar.

Bu çalışmada ise ekleme ile türetim yöntemi sonrasında en sık kullanılan yöntem olan birleştirme, Orhon Türkçesi söz varlığı içerisinde farklı bir disiplin içinde ele alınmıştır. Yazıtlardan elde edilen verilerin incelenmesi sonucunda verilerin tasnifinde geleneksel ölçütlerin yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu nedenle yapıları oluşturan sözcüklerin türleri, cümle içerisindeki işlev ve anlamı, dil bilimsel incelemeler yapılarak yeni esas ve ölçütler belirleyerek bir tasnif çalışması yapılmıştır.

Yapılan tasnif çalışması doğrultusunda Orhon Türkçesi söz varlığı içerisinde de tek bir sözcük ile karşılanabilecek kavramların örneğin ikilemeler gibi birleşik yapılar ile karşılandığı ve bu durumun Orhon Türkçesi söz varlığının söz yapımı konusunda çeşitlilik gösterebildiği, ekleme yöntemi kadar işlek ve belli bir dil bilimsel sistem ile ifade edilebildiği görülmüştür. Dolayısıyla birleştirme yönteminin eski bir yöntem olduğu anlaşılmıştır.

Elde edilen birleşik yapıların tasnif edilmesinde baş ögenin diğer ögeler ile kurduğu anlam ilişkisi, baş ögeyi niteleyen sözcüklerin türü ve işlevleri dikkate alınmıştır. İnceleme sonucunda birleştirme yönteminin isim türetiminin yanı sıra birleşik sıfat, zarf ve fiil türetiminde de kullanılan bir yöntem olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda bir tasnif listesi oluşturulmuştur.

Eski Türkçenin diğer tarihsel dönemlerinin söz varlığı içerisindeki birleşik yapıların detaylı bir şekilde incelenmesi ve konuya farklı katkı sağlayacak çalışmaların ortaya konulması gerektiği böylece birleşik yapıların daha ayrıntılı ve nitelikli bir şekilde tanımlanması ve tasnif edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

DİZİN

(...) olort-.....	53
(...) tokıt-.....	53
āçsık tosık	9
adak kamşat-.....	40
adrıl- az-.....	15
adrılı bar-	46
algalı kel-	52
alı bër-.....	47
alkın- arıl-	15
altun kümüş	8
antag	25
arkış tərkiş	9
artatı u-.....	51
at adgır	9
āt bër	36
atı küsi yok bol-	25
atı yok bolu bar-.....	46
atlıg sü	20
av avla-	36
balbal kıl-.....	31
balbal kış-	34
balbal tik-.....	43
balıkdakı taşık- tagdakı èn-.....	39
bark ètgüçi	22
basa bër-.....	47
basa kel-	50
başlıgıg yüküntür- tizligig sökür-	42
bay kıl-.....	31

baz kıl-	32
bediz bedizet-.....	36
bediz urtur-	44
begler bodun	9
begler yeme bodun yeme	19
begli bodunlı	19
beŋgü taş	20
beŋgü taş tokıt- bitit-.....	38
bilig bër-	37
bintegi	25
bitig taş	21
bitig taş ètgüçi.....	22
bod yeme bodun yeme kişi yeme	19
bodun begler	10
bodun bol-.....	26
bogzı tok	24
bulun kıl-	32
buşsuz bol-	26
buşsuz kıl-	32
buyruk beg	10
eçü apa	10
èl bol-.....	26
èl kazgan-.....	40
èl törö	10
èl tut-.....	44
èl yeme bodun yeme	19
èlbilge	23
èlètmiş.....	23
èlsire- kagansıra-.....	15
èltèriş	23
èltever	23
èlteverlig	24

emgek kör	41
emget- tolgat-.....	15
er- bar-	15
ertürü ıd-	49
èşidü bër-	48
èt- igid-	17
èt- yarat-.....	16
èt- yığ-	16
èti bër-.....	48
ètin- yaratun-.....	16
ètinü yaratını u-.....	51
ev barım	11
ev bark	11
ı taş.....	11
ıçgını id-.....	49
ıçgını ıd-.....	49
ıda taşda kal-.....	39
ıdok kut.....	21
iç taş.....	11
içik- yükün-	17
içre aşsız taşra tonsuz	24
idisiz bol-	26
idisiz kal-	40
ikegü bol-	26
iş bër-	37
iş küç.....	12
iş küç bër-	37
kagan bol-	27
kagan kış-.....	34
kagan olur-.....	34
kagan olort-.....	35
kamşag bol-	27

kara kamag bodun.....	12
karı bol-	27
kazganu bër-	48
kergek bol-	27
kılu bër-	48
kız koduz	12
kızıl kan töküt- kara ter yügürt-.....	45
kişi oğlu	21
körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg bol-	28
közi kaşı yavlak bol-.....	29
kul bol-.....	27
kul kıl-	32
kul kullug küñ küñlüg bol-	29
kullug bol-	28
küç bër-.....	38
kün batsık.....	22
kün ortosı	22
kün tugsık	23
kün yeme tün yeme.....	20
küñ bol-.....	28
küñ kıl-.....	32
küñ kul	12
küñ kul bol-.....	28
küñed- kulad-.....	17
küñlüg bol-.....	28
oplayu teg-	52
opulu kir-	52
ot suv	13
ot suv kıl-.....	32
otça borça.....	13
oza kel-	50
ödiñe küni teg-.....	43

ögir- sevin-.....	17
öl- alkın- yok bol-	17
öl- yit-	17
ölör- urugsırat-	18
ötünç ötün-	41
öz içi taşın tut-	44
savın sı-	41
sıgta- yogla-	18
sü başı	22
sü sület-	42
sü taşık-	43
sü yorit-	45
süleyü bër-	48
sünüg batımı	22
sünüş sünüş-	42
süre élt-	49
şad olur-	35
tañ üntür-	45
taş tokıt-	43
taşra yorı-	45
tër- kuvrat-	18
tevlig körlüg.....	13
tezip bar-	51
tike bër-	48
timag ét-	39
timag kıl-	33
tizlig sökür- başlıg yüküntür-	46
tonlug kıl-	33
tor- öl-	18
törö ét-	39
tuso bol-	29
tuta bër-	49

tün ortosı.....	22
tün udıma- küntüz olorma-	35
tünli künli.....	20
uça bar-	47
uda bas-.....	36
uguş bodun.....	13
uguş bodun boşük	13
ulug bol-.....	29
uruş kıl-.....	33
usin buntut-.....	38
üdsig ötülüg	13
üküş kıl-	33
yadag sü	21
yadag yalañ	13
yagı bol-	29
yagısız kıl-	33
yaña elt-	49
yañıl- yazın-.....	18
yarat- boşgur-.....	18
yatu kal-	50
yavız bol-	30
yavız yavlak.....	14
yavlak bol-	30
yavlak kigür-.....	40
yay- bas-	19
yay bol-.....	30
yæg kıl-.....	33
yélü bar-.....	47
yélü kör-.....	50
yér suv	14
yér suv tut-.....	44
yılkı barım	15

yit- ıçgın-	19
yitürü id-	50
yog ertür-	39
yogçı sıgıtçı	14
yok bol-.....	30
yok çıgań	14
yok kıl-.....	33
yok kış-	34
yokadu bar-	47
yulıgalı bar-	52
yurt yol.....	15
yut bol-.....	31
yügerü kötür-	41

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (2015), *Türkçenin Söz Varlığı Türk Dilinin Sözcükbilimiyle ilgili Gözlemler, Saptamalar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alyılmaz, Cengiz (2000), “Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10, ss. 103-112.
- Aydın, Erhan (1997), “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 1997/1, S: 544, ss; 417-421.
- Aydın, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları: 87.
- Banguoğlu, Tahsin (2015), *Türkçenin Grameri*, 10. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- Baykara, Tuncer (1997), “Taşra Yoruyur”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, ss. 219-221.
- Bayraktar, Nesrin (2017) “Orhon Yazıtlarında Geçen Birleşik Eylemler”, *Uluslararası Türk Dilleri Araştırmaları*, C: 27, S: 1, ss; 87-96.
- Berta, Árpád (2010), *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Çeviren: Emine Yılmaz, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1008. Türklük Bilimi Çeviri Projesi: 4.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford Universty Press.
- Çetin, Engin (2012), “Uygurcada *tut-* Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler”, *Dil Araştırmaları*, S: 11, ss; 81-104.
- Çiçekli, Gülfıdan (2017), “Eski Türkçenin Sözvarlığında “Deyimler” Üzerine”, [Bildiri], Niyazi Kurnaz, Hakan Arıdemir, Özer Özçelik, Halil Adıyaman

- (Ed.); *II. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırma Kongresi Bildiri Kitabı*, 17-20 Nisan, Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi: Kütahya, ss. 112-115.
- Çürük, Yasemin (2017), *Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler)*, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, Nurettin ve Yılmaz, Emine (2010), *Türk Dili El Kitabı*, 5. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları: 15.
- Demirci, Ümit Özgür (2016), *Eski Türkçede Fiiler*, Kocaeli Üniversitesi: Umuttepe Yayınları: 162.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden: Turcologica 9.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- Ergin, Muharrem (1977), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Gencer, Zeynep (2011), “Tarihî Türk Lehçelerinde “ber-/bir-” Yardımcı Fiili ile Kurulan Birleşik Fiiler ve Anlamları Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, S: 8 ss. 77-91.
- Hatipoğlu, Vecihe (1988), “Kelime Grupları ve Kuralları”, *TDAY-Belleten (1963)*, ss. 203-244.
- Karabeyoğlu, Adnan (2007) “Orhon Yazıtları’nda Bol- ve Er- Fiileri Üzerine” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S: 22, ss. 87-100.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1997) “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)” *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, ss. 19-40.
- Kartallıoğlu, Yavuz ve Yıldırım Hüseyin (2007), “Türkiye Türkçesi”, Ahmet B. Ercilasun (Ed.); *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları: 886, Ankara, ss. 31-80.

- Korkmaz, Zeynep (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 5. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Ölmez, Mehmet (2012), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara: Bilgesu.
- Paylan, Kerime (2015), *Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Rybatzki, Volker (1997), *Die Toñyuuq-Inschrift*, Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- Sarı, İsa (2018), “Eski Türkçede Eşmerkezli Birleşik Sözcük Yapıları” [Bildiri], Doç. Dr. Şaban Doğan, Arş. Gör. Melis Sezen Güneş (Ed.); *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1-7 Haziran, Kesit Yayınları: İstanbul, C:1, ss. 1252-1267.
- Sertkaya, Osman F. (1984), “Göktürk Tarihinin Meseleleri Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitabelerinde Geçen *Oplayu Tegmek* Deyimi Üzerine”, *Journal of Turkish Studies* 3, (Orhan Şaik Gökyay Armağanı), C: 2, ss. 369-375.
- Şahin, Hatice (2016), “Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Söylemler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 20. yıl 2006/1, ss. 123-129.
- Şen, Serkan (2017), *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1227.
- Şirin, Hatice (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1181.
- Taş, İbrahim (2016) “Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı: “Birleştirme” ve Bir Tasnif Denemesi”, Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekaya (Ed.); *Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 209. Türk Uygarlığı Araştırma Merkezi: 9, Bışkek, ss.183-193.
- Taş, İbrahim (2017), “Orhon Türkçesi Grameri’nde Söz Yapımı ve Bazı Eklemeler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C: 27, S; 1, ss. 43-49.

- Tekin, Talat (1957) “Köktürk Yazıtlarındaki “Deyimler” Üzerine I” *Türk Dilleri Araştırmaları*, C: 6, S: 67, ss. 372-374.
- Tekin, Talat (1957) “Köktürk Yazıtlarındaki “Deyimler” Üzerine II” *Türk Dilleri Araştırmaları*, C: 6, S: 68, ss. 423-426.
- Tekin, Talat (1959), “Kelime Yaratırken”, *Türk Dili*, C: 8, S: 90, ss. 307-309.
- Tekin, Talat (1990), “Birleşiklerin Tanımı ve Yazımları”, [Bildiri], *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, 17-18 Mayıs, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 1-9.
- Tekin, Talat (1995) “Some Remarks on the Tunyukuk Inscription”, *Beläk Bitig*, ss. 209-222. *Turcologica* 23.
- Tekin, Talat (2014), *Orhon Yazıtları*, 5. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540.
- Tekin, Talat (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1195.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ÇİÇEKLİ, Gülfidan

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum tarihi ve yeri: 22.12.1992, BURSA

Telefon: 05332621492

e-mail: glfdn.cicekli@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-2015

Yüksek Lisans Öğrenimi : Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-